

Výrazně se v tomto období proměnila též městská architektura. Nákladné renesanční přestavby městských bran i měšťanských domů dokládají, že se města s nepříznivými následky stavovského odboje roku 1547 poměrně rychle vyrovnala. Právě pro městské objekty je charakteristická tzv. česká renesance, vyznačující se členitými štíty, zdobeným průčelím a sgrafitovou výzdobou (Praha, Telč, Slavonice, Dačice, Prachovice, Tábor, Kroměříž atd.). Vlastní půdorys městského příbytku renesance příliš neovlivnila, neboť úzké gotické parcely a účelové členění domů v husté městské zástavbě možnosti stavitelů limitovalo. V české církevní architektuře se renesance takřka neuplatnila (výjimku představuje luteránský kostel svatého Salvátora na Starém Městě pražském) a až do třicetileté války v ní přežívaly gotické principy.

Na konci 16. století nastává ve vývoji české renesanční architektury nová etapa. Pod tlakem tzv. severské renesance, přicházející z Nizozemí a Saska, i nových podnětů italských, se dosavadní styl mění. Došlo k porušení rovnováhy mezi dekorativními (zdobnými) a funkčními prvky ve prospěch prvně jmenovaných. Tím se renesance vydala na cestu manýrismu, prosazujícího se i v jiných oblastech výtvarného umění. Za první rozsáhlou stavbu tohoto typu je nutné označit jezuitskou kolej u svatého Klimenta v Praze.

Stavitelství ovlivnilo i vývoj sochařství, na něž kladlo zvýšené nároky. Domácí sochařství však nedosáhlo úrovně srovnatelné se zahraničím, a tak většina zájemců povolovala výtvarníky z ciziny nebo si tam díla objednávala. Také slavná „zpívající fontána“, umístěná před Královským letohrádkem v Praze, vznikla podle návrhu italských výtvarníků, byť ji do bronzu odlil Tomáš Jaroš. Menší plastiky (reliéfy, náhrobní kameny) pocházely ovšem většinou od výtvarníků žijících v Čechách a na Moravě.

Podobné tvrzení jako o sochařství platí též o malířství. Vyšší úroveň měla knižní malba (kancionály). Z českého hlediska je zajímavý vývoj portrétního umění (za první zachovaný renesanční portrét je pokládána podobizna Albrechta Libštejnského z Kolovrat z počátku 16. století). Oživení nástěnné malby podnítili italscí mistři, pracující novými technikami (*fresco* bylo nanášení barvy na čerstvou nástěnnou omítku; *sgraffito* pak vyškrabání kresby do omítky).

Nevyvážená úroveň malířství a sochařství poznamenala i uměleckou tvorbu na pražském dvoře Rudolfa II. Obrovské sochařské a malířské sbírky, později z velké části rozchvácené, obsahovaly prvořadá díla italských velikánů (Leonardo da Vinci, Tizian, Veronese, Tintoretto), ale manýristicky orientovaní umělci v Rudolfových službách (kupř. manýrističtí malíři Hans von Aachen, Bartoloměj Spranger, sochař Adrian de Vries i další) šli vlastní tvůrčí cestou. V drobné plastice (Alessandro Abondio) a uměleckém řemesle (bratři Miseroniové) patřili tvůrci z Rudolfova dvora ke světové špičce.

hlava sedmá

ČESKÉ ZEMĚ PO BÍLÉ HOŘE

I. BAROKO A ABSOLUTISMUS

Pobělohorské období nepatří v našich dějinách právě k populárním epochám, vznáší se nad ním stín „temna“. Ačkoliv Alois Jirásek věnoval svůj stejnojmenný román dění v první polovině 18. století, toto „temno“ se rozprostírá nad celou dobou baroka v naší historii, ale neprávem. I celá éra mezi lety 1620–1740 náleží neoddělitelně k osudům našich zemí a národů, i když se vývoj ubíral jiným směrem, než si představovali vůdci stavovského odboje z let 1618–1620.

Poněkud zjednodušeně je možno říci, že baroko jako kulturní styl proniklo do českých zemí po porážce stavovských vojsk na Bílé hoře v přímé souvislosti s expanzí katolické církve. Baroko není jen uměleckým slohem, a to posledním evropským komplexním slohem zahrnujícím svorně všechny oblasti umění, ale je i způsobem života.

Dnes se obecně soudí, že termín **baroko** pochází z portugalského slova *barocco*, jímž klenotníci v 16. století označovali nepravidelně utvářenou perlu. Kolébkou nového stylu byl Pyrenejský (Iberský) poloostrov a poloostrov Apeninský. O místě zrodu barokního stylu nebylo nikdy větších pochybností. Spory se vedly jen o přesné umělecko-historické zařazení některých výtvarných projevů sklonku 16. a počátku 17. věku. Není vždy zcela jasné, zda se jedná už o díla barokní, nebo zda přísluší k tzv. **manýrismu**, který bývá chápán buď jako předstupeň baroka, nebo jako závěr renesance.

Co je podstatou baroka? Jeho pojmenování není náhodné. Nepravidelná perla navozuje představu nepravidelných forem, které jsou charakteristické pro barokní umění, stejně jako vnitřní napětí, neklid a smysl pro dramatickosti. Za nepravidelností, rozevlátostí a okázalou rozdychtěností se ovšem skrývá pevný řád. Jen na pevných a precizních základech stavěli barokní tvůrci vzdušné a zdánlivě lehké konstrukce. Francouzský historik Victor-Lucien Tapié napsal: „Barok je věčným příkladem toho, co neumějí vyjádřit ani pravidla, ani předpisy, je nositelem věčné konstanty lidské duše a jejím převedením do tvarů.“

Baroko je dobou protikladů. Základní kontrast – nicotnost pozemského života ve srovnání s životem věčným, rozpor mezi prostou, nedokonalou lidskou existencí a nepostižitelným nadzemským božím světem – pojímá obdobně jako myslitelé vrcholného středověku. Pozemský život je „sen“, skutečný je život na věčnosti. Toto platonsko-augustiniánské východisko nebránilo tomu, aby se člověk zaměřil i na vlastní, časově omezený pobyt na této zemi a svým příkladným chováním si pojistil život věčný. Podle katolické víry není nic předurčeno, jen boží milost je všeobjímající. Světská sféra je pomíjivá, ale není v zásadě zavržená, zejména pokud slouží k chválehodným účelům. Člověk musí směřovat k Bohu, ale lidské bytosti jsou omylné a chybující a nemohou dosáhnout svého ideálu. Proto jim mají kněží prohřešky odpouštět (forma zpovědi a pokání), ale zároveň je musí zavazovat k lepšímu a ušlechtlejšímu počínání.

Kontrast je i základní osou výstavby uměleckých výtvorů. Baroko hýří metaforami, které bývají pravou podstatou sdělení. Obrazné přetlumočení prosté skutečnosti není ozdobou, ale, jak odpovídá barokní mentalitě, skutečností samou. I toto pojetí prozrazuje inspiraci ve středověké estetice.

Barokní svět je zdánlivě těžko srozumitelný dnešnímu člověku odchovanému průmyslovou civilizací. Nástup baroka byl však převratem i pro většinu nekatolických obyvatel českých zemí v prvních desetiletích 17. století. V porovnání s evangelickým přístupem ke světu a k životu bylo baroko kvalitativně odlišným jevem. Baroko se zrodilo na evropském jihu jako reakce na uměřenost humanismu a renesance, jako výraz nejistoty doby i jako vyjádření snah obrozeného a exaltovaného (vypjatého) katolicismu. Do českých zemí přicházelo ze stejných oblastí jako politikové a kněží, kteří měli ve středoevropském prostoru povzbudit katolickou církev. Jihoevropský katolicismus narazil na hráz rigidního (přísného) protestantismu. Tuto hráz násilím prolomil, nekatolíkům bylo jiné náboženství vnuceno, ale barokní duch se posléze ujal a oslovil všechny vrstvy společnosti.

V barokním slohu rozlišujeme tři základní fáze: rané baroko, které u nás (i ve střední Evropě) končí někdy kolem r. 1680. Pak následuje baroko vrcholné (zhruba mezi lety 1680–1740 s přesahy do doby pozdější) a pozdní etapa přechází do vyumělkovaného rokokového slohu ulpívajícího na drobnostech a zdobných detailech.

Dalším, v českém předbělohorském prostoru původně cizorodým prvkem, byl **absolutismus**. Termínem absolutismus se označuje takový princip správy státu, kde výsadní moc náleží panovníkovi a jím jmenované vládě. Ostatní složky společnosti, včetně nejvyšších, mají jen druhořadou úlohu. Pravomoci zemských sněmů a jiných stavovských orgánů jsou výrazně zmenšovány, jejich rozhodování se vztahuje jen na méně podstatné záležitosti.

O aplikaci tohoto principu na země Koruny české se pokoušel neúspěšně už Ferdinand I. Vítězný pobělohorský absolutismus byl novým, nezvyklým režimem a znamenal velký přelom v historickém vývoji. Po nezdařeném odboji mohl konečně habsburský panovník Ferdinand II. prosazovat své svrchované nároky na vládu nad všemi poddanými (tzn. z hlediska vládců i nad privilegovanými vrstvami společnosti). Pro představitele šlechty a měšťanstva to byla smutná skutečnost, o to truchlivější, že ke změně poměrů došlo během nedlouhého časového úseku.

Absolutistický model nebyl však v habsburské monarchii prosazen ihned po roce 1620 v plné míře. Přitom úsilí o zavedení absolutismu se téměř shodně uplatňovalo ve všech zemích soustátí: v rakouských zemích, v Uhrách (tam jen s velkými obtížemi) i v zemích Koruny české. Zde mohla být záminkou i odplata za účast na povstání proti zákonnému vladaři. Záminka to byla vhodná, mnohdy i zdůrazňovaná, ale základem snah habsburských panovníků bylo jednoznačně dosažení absolutní vlády nad všemi regiony a národy. Tohoto cíle se jim však v plné míře podařilo dosáhnout až později.

Barokní absolutismus nebyl ještě zcela důsledný. Jednotlivé země si zachovaly množství tradičních starých práv, panovník a vláda se snaží řídit monarchii centralisticky (termín absolutismus je vždy spojován s centralismem), ale v praxi se vše úplně nedaří a o nějaké unifikaci zemí spadajících pod žezlo rakouských Habsburků nelze ani hovořit. Francie Ludvíka XIV. zůstává pro středoevropské Habsburky nedostižným vzorem, ostatně král „Slunce“ vládl v zásadě jen jednomu národu a ne souboru různorodých, stupněm rozvinutosti se značně lišících zemí.

Po počátečních letech zkoušení nabývá absolutistický centralismus na síle někdy po roce 1680, v době, kdy habsburská monarchie začíná prožívat éru velmocenské slávy.

České země po Bílé hoře doznaly dvojí zásadní změny: postupně byl z vysokého politického dění vytlačen stavovský živel, základní váha moci spočinula na panovníkovi a spolu s rekatolizací začal pronikat nový barokní styl. Na baroko jsme si zvykli, jeho zjevné důkazy vidíme stále kolem sebe, ale na to, že naše země byly pevnou součástí habsburské monarchie, se většinou přivykat bráníme. Ale je to fakt, který nelze vzít zpět. Habsburkové byli „cizí“ dynastií, ale její první příslušník byl na český trůn uveden po řádné a právoplatné volbě a země Koruny české byly nedílnou složkou většího státního celku v dlouhém rozmezí let 1526–1918. Z této skutečnosti je třeba vycházet i při hodnocení našich dějin a snažit se je zařadit do širšího středoevropského kontextu.

II. VNITŘNÍ A ZAHRANIČNÍ POLITIKA HABSBURSKÝCH PANOVNÍKŮ

Třicetiletá válka začala v květnu 1618 jako náboženský a politický konflikt v Čechách, pokračovala jako střetnutí mezi habsburským katolickým císařem a německými protestanskými knížaty, aby se v konečné fázi stala především velmocenským sporem mezi Habsburky a Francií. Zároveň je možné ji charakterizovat jako konflikt mezi stavovským principem a silící absolutistickou státní doktrinou.

PRŮBĚH TŘICETILETÉ VÁLKY

II/1 Válka česko-falcká (1618–1623)

Po bitvě na Bílé hoře se stavovský odboj pozvolna rozpadal. Někteří jeho přední představitelé uprchli ze země hned s Friedrichem Falckým, jiní žádali o milost, kapitulovala Morava, Lužice i Slezsko. Čeští šlechtici prosili o přímluvu Maxmiliána Bavorského, který pomoc zpočátku slíbil. Ferdinand II. skutečně nabádal k nenásilnému postupu, ovšem jeho radost z vítězství je jasně patrná z dopisu papeži:

„Pán všemohoucí laskavě shlédl na svou církev, přemohl její nepřátele a zničil jejich moc. Byl jsem přítomen a účastnil se boje, ale jen Bůh zvítězil a jemu náleží všechna čest. Zda bychom byli hodni jeho milosti, kdybychom se zbaběle slitovali nad poraženými?“

Intenzivnější odpor kladly jen posádky generála Mansfelda v jižních a západních Čechách; v první polovině roku 1621 připravoval protiakce slezský kníže Jan Jiří Krnovský ve spolupráci se sedmíhradským vévodou Gáborem Bethlenem.

Velké naděje vkládala vzdorná stavovská reprezentace, pobývající od podzimu roku 1620 v emigraci, do Nizozemí, které se samo cítilo ohroženo vzrůstem moci Ferdinanda II. ve střední Evropě a tím i očekávané agresivity španělských Habsburků. Nizozemská pomoc se však neuskutečnila, další spojence nebylo možné získat, tažení Jana Jiřího Krnovského skončilo neúspěchem a Gábor Bethlen podepsal roku 1622 v Mikulově s císařem příměří. V květnu roku 1622 se pak vzdala i poslední Mansfeldova posádka na hradu Zvíkově.

Válka se z Čech a Moravy přenesla na území Říše, kde zakrátko ztratil Friedrich Falcký své veškeré pozice v Horní a Dolní Falci. Sám Friedrich byl na říšském sněmu, silně ovlivňovaném Ferdinandem II., zbaven své kurfiřtské hodnosti, kterou získal na základě předchozích tajných dohod věrný katolík Maxmilián Bavorský.

Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí 21. června 1621 (dobový leták)

Porážka na Bílé hoře a neúspěch stavovské opozice postihly především její předáky. Císař zřídil mimořádný tribunál v čele s knížetem Karlem z Lichtensteinu, byl vypracován seznam účastníků „ohavné rebelie“ a všichni čelní představitelé, kteří opustili zemi, byli v nepřítomnosti odsouzeni ke „ztrátě hrdel, cti a statků“. Ostatní, především členové direktoria, kteří nestačili včas uprchnout, byli uvězněni, čtyřicet tři z nich odsouzeni k nejvyššímu trestu. Nakonec se **21. června 1621** uskutečnilo na Staroměstském náměstí v Praze **dvacet sedm poprav** (popraveni byli tři příslušníci panského stavu, sedm rytířů a sedmnáct měšťanů). Celá řada dalších účastníků odboje byla postížena rozsáhlými konfiskacemi svých majetků. Zabavená panství převážně obdrželi věrní katoličtí šlechtici a cizí důstojníci.

Zbožný Ferdinand II. vykonal po podepsání hrdečních rozsudků pouť do známého posvátného rakouského místa Mariazell, kde se modlil za spásu duše a na paměť svého vítězství ozdobil zdejší mariánský obraz zlatou korunkou.

II/2 Válka dánská (1625–1629)

Úspěchy rakouských Habsburků a katolické ligy vyvolaly znepokojení v protestantském táboře. V roce 1624 se na společném postupu dohodlo Nizozemí s Anglií. Bojovný švédský král Gustav II. Adolf se rovněž odhodlal připojit k boji proti Habsburkům, jeho plány se však střetly s odporem dánského Kristiána IV. Konečně se po spletých jednáních utvořila r. 1625 v Haagu silná protihabsburská koalice, v níž se sjednotily Anglie, Nizozemí, Dánsko a dolnosaská knížata. Koalice získala podporu Francie, Sedmihradska i Osmanské říše (Turecka).

Hrozícího nebezpečí šikovně využil český kondotíer **Albrecht z Valdštejna**, který nabídl císaři, že vybuduje silnou a schopnou armádu. Valdštejn, vychovaný původně v bratrských školách, později přestoupil na katolickou víru. Díky svým nevšedním schopnostem, ale i dravému kořistnictví se probojoval na výsluní císařské přízně a stal se generalisimem císařských vojsk. S jeho vojsky koordinovala svou činnost i katolická říšská knížata; jejich vůdce Maxmilián Bavorský pověřil vrchním velením osvědčeného maršála Tillyho.

V dubnu 1626 porazil Valdštejn protestantské oddíly (velel jim generál Mansfeld) u Dessavy, zatímco dánský král Kristián IV. usiloval o ovládnutí říšských přímořských území mezi ústím Labe a Vesery. Spojené protestantské armády chtěly uskutečnit tažení na Vídeň, ale jejich plány ztroskotaly jednak na porážce u Dessavy, jednak na liknavém a vypočítavém postupu sedmihradského Gáboru Bethléna. Velký vojenský neúspěch utrpěl i dánský král v srpnu roku 1626 u Lutteru.

ALBERT. DVX. FRITLAND. COM. WALLF. ST. ETC

Ret. de Jode. sculp. Ant. van Dyck pinxit. Mart. Jansen. Pader. excudit. Cum privilegio

Albrecht z Valdštejna
(Theatrum Europaeum III. podle van Dyckovy olejomalby)

Ze slibného postupu císařských a říšských vojsk dokázal těžit především Albrecht z Valdštejna, jehož císař jmenoval v roce 1628 meklenburským vévodou a „generálem nad Atlantským a Baltickým mořem“. V květnu 1629 byla v Lübecku podepsána mírová smlouva s Dánskem, po níž se de facto rozpadla protihabsburská koalice.

Získanou silnou vojenskou převahu hleděli Ferdinand II. a vídeňská vláda neprodleně využít. V roce 1629 byl vyhlášen tzv. **restituční edikt**, který požadoval navrácení všech statků katolické církvi v té podobě, jak tomu bylo před rokem 1555 (augšpurské vyrovnání). Tento prudký tah se ovšem záhy nevyplatil. V nekatolickém táboře se vzedmul prudký nesouhlas, jenž vyvolal v život i novou protihabsburskou koalici, v níž významná role připadala především Francii a Švédsku. Císař byl na říšském sněmu v Řezně (v létě 1630) přinucen k ústupkům, odvolal Valdštejna z velení a restituční edikt byl odsunut k zapomnění.

Pro české země měla tato fáze války negativní dopad. Příznivého průběhu vojenských tažení využila vídeňská vláda k prosazení nové zemské ústavy, **Obnoveného zřízení zemského** (pro Čechy roku 1627, pro Moravu roku 1628), kde bylo mj. uzákoněno dědičné právo Habsburků na český trůn, za jediné povolené prohlášeno katolické vyznání a zrovnoprávněna němčina s češtinou (předtím měl český jazyk preferované postavení). Obnovené zřízení zemské zůstalo na rozdíl od restitučního ediktu v platnosti.

II/3 *Válka švédská (1630–1635)*

V létě roku 1630 vtrhla mocná armáda švédského krále Gustava II. Adolfa do Pomoran (říšské území při březích Baltu). Švédskými spojenci se zakrátko stalo i Braniborsko a Sasko. Švédové porazili císařské ve významné bitvě u Breitenfeldu (v září 1631) a saská vojska pronikla v listopadu téhož roku do Čech a podařilo se jim obsadit Prahu. Spolu s vítěznými Sasy se do své otčiny navrátila i velká skupina českých emigrantů, kteří už předtím vkládali své naděje ve válečnického švédského krále.

Tato „saská epizoda“ neměla dlouhého trvání. Emigranti se sice snažili pro své cíle získat i Albrechta z Valdštejna, ale ten dal přednost svému císaři tím spíše, že panovník přistoupil téměř na všechny jeho požadavky. V listopadu 1632 se Valdštejn střetl se Švédy u Lützen. Bitva dopadla nerozhodně, ale zahynul zde švédský král, což způsobilo v severské armádě zmatek.

Rok 1632 je i výrazným mezníkem v kariéře Albrechta z Valdštejna. Panovník ho pověřil jednáním se Saskem, ale český velmož nehodlal už vůbec plnit přání svého vladaře. Začal zároveň vyjednávat se švédskými a francouzskými diplomaty, ale otevřeného přestupu do opačného tábora se neodvážil. Dosáhl jediného efektu – nedůvěry všech stran. Ze strany

císařské se nedůvěra vystupňovala na podzim roku 1633, když Valdštejn porazil Švédy u slezské Stínavy, ale vzápětí propustil všechny zajaté důstojníky, včetně jednoho z vůdců „ohavné rebelie“ Jindřicha Matyáše Thurna. Valdštejnovo politické lavírování bylo způsobeno nepochybně touhou po uchopení co největší moci a snad i důsledkem rozkladu osobnosti s postupující nemocí (syfilis). V lednu roku 1634 císař zbavil Albrechta z Valdštejna vrchního velení svých armád, krátce poté Valdštejn opustila většina podřízených důstojníků a bývalý generalissimus byl s hrstkou svých věrných zavražděn 25. února 1634 v Chebu.

Jeho vrahové dosáhli od císaře uznání i odměny v podobě statků (konfiskátů z rozsáhlého valdštejnského dědictví). Vždyť jednali vlastně na panovníkův příkaz: Ferdinand II. rozhodl, že je třeba zmocnit se Valdštejna „zajetím nebo zabitím“. Sporů v císařském táboře se snažili využít protivníci, ale neúspěšně. V září 1634 byla švédská vojska poražena císařskými oddíly v bitvě u Nördlingen.

II/4 *Válka švédsko-francouzská (1635–1648)*

Švédové se po dočasné prohře nevzdali, ale usilovali se vši vehemencí o obnovení účinného protihabsburského spolku, v čemž je podporovala i část slezských (protestantských) knížat, která se chtěla zbavit habsburské nadvlády. Tyto snahy narazily zpočátku na nepříznivý postoj Saska, které již v květnu 1635 uzavřelo s Ferdinandem II. v Praze separátní mír. Díky tomu získalo Horní i Dolní Lužici, dlouhouleť součástí zemí Koruny české.

Částečná stabilizace ve střední Evropě vyburcovala k aktivitě francouzskou diplomacii. Pod vedením kardinála Richelieua uzavřela spojenecké smlouvy s Nizozemím a Švédskem (1635) a vyhlásila válku španělským Habsburkům.

Na počátku roku 1639 vtáhla švédská armáda generála Banéra do Čech, ale nový příchod protestantských vojsk nevyvolal v zemi kladný ohlas. Řádění soldatesky přehlušilo staré vzpomínky na možnost obnovení nekatolické vlády. Větší odezvy našli Švédové jen na Moravě a ve Slezsku.

Naděje na dobytí Vídně oživili protihabsburští spojenci znovu v roce 1643, kdy chtěl začít válku proti Ferdinandu III. sedmihradský kníže Jiří Rákoczi, ale vystoupení Dánska a Polska po boku císaře zničilo naděje protihabsburských oddílů. Dějištěm válečných tažení byly opět Čechy, kde v roce 1645 porazila švédská vojska generála Torstenssona císařské voje v jedné z nejkrvavějších bitev třicetileté války u Jankova. Poslední vojenskou operací na našem území bylo tažení Švédů pod vedením generálů Wrangela a Königsmarka v létě 1648. Tento švédský vpád nejen že

Bíтва třicetileté války (soudobá rytina)

nenalezl odezvu mezi obyvatelstvem, ale naopak vyvolal prudký odpor. Poté, co Švédové dobyli Malou Stranu a Hradčany, se vytvořily dobrovolnické legie k obraně pražských měst, mezi nimiž vynikli hlavně studenti a profesori pražských vysokých škol. Prahu se podařilo uhájit a na paměť tohoto vítězství byl na Staroměstském náměstí vystavěn Mariánský sloup, stržený roku 1918 (neprávem jako symbol habsburské nadvlády). Švédové po obsazení Hradu uloupili část vzácných uměleckých sbírek, které jsou dosud v majetku Švédského království.

Evropa, vyčerpaná a zubožená dlouholetými válkami, se mezitím rozhodla k mírovým jednáním. Ta započala už v roce 1644 ve vestfálských

městech **Münsteru a Osnabrücku**, kde byly také 24.10.1648 podepsány konečné mírové smlouvy mezi zúčastněnými stranami.

Vestfálský mír představuje významný mezník v evropských dějinách. Svata říše římská národa německého a Španělsko ztratily své dominantní postavení na kontinentě. Do čela nastoupily Francie a v roli nové velmoci Švédsko. Tyto země byly zároveň garanty mírových úmluv. Oba státy znamenaly i územní zisky, Švédsko získalo vysněnou kontrolu nad Baltem. Mír potvrdil suverénní postavení severního Nizozemí (na úkor španělských Habsburků). Rakouští Habsburkové si naopak upevnili moc ve svém středoevropském soustátí.

Císař Ferdinand II. (soudobá rytina)

Zpovědník Ferdinanda II. páter Lamormain

Z náboženského hlediska byl stanoven mezník, před nějž se nelze vrátet, rok 1624, tzn. co bylo k tomu datu katolické, zůstane římské církvi, kde panovala vyznání nekatolická, byla jejich supremace stvrzena. Toto ustanovení znamenalo konec všem nadějím naší emigrace, neboť ještě před vydáním Obnoveného zřízení zemského byly vydány první patenty proti nekatolíkům, které prohlašovaly za jediné platné římské vyznání.

II/5 Politické a správní důsledky stavovského povstání a třicetileté války pro české země

Porážka na Bílé hoře a události bezprostředně následující neměly ještě přímý dopad na postavení zemí Koruny české v rámci monarchie. K závažné změně došlo až vydáním ústavy – Obnoveného zřízení zemského (1627, 1628). Habsburkové měli sice v českých zemích vládnout jen z titulu českých králů, ale jako monarchové dědiční, a tím ztrácely zemské sněmy dříve nadmíru důležité právo volby panovníka. Sněmy nemohly napříště panovníka ani přijímat (tzn. dávat souhlas).

O důležitých záležitostech politických a finančních nejen pro celé soustátí, ale i pro jednotlivé země, rozhodovaly nyní především centrální úřady ve Vídni. Základní zákonodárná práva převzal namísto stavovských sněmů panovník. Na Moravě zůstala sněmu zákonodárná iniciativa, Čechám ji Ferdinand II. v Obnoveném zřízení zemském napřed zcela odepřel (pro větší účast na povstání), v roce 1640 Ferdinand III. tuto iniciativu přiznal i českému sněmu, ale jen v méně závažných správních a hospodářských otázkách. V praxi se v příštích letech sněmy zabývaly v podstatě jen povolováním berní (daní).

Proměnilo se i obsazení sněmů – na prvním místě zasedli vysocí církevní představitelé (katoličtí preláti), pak následovali páni a rytíři, zcela podružné místo připadlo městům.

Nejvyšší správní a politický úřad – Česká kancelář – zůstal samostatný, ale sídlil trvale ve Vídni (od roku 1624). V Čechách této kanceláři podléhalo místodržitelství, na Moravě zemský tribunál (od roku 1636), ve Slezsku vrchní úřad (od roku 1629). Země Koruny české zůstaly i nadále samostatným útvarům, jejich rozloha byla zmenšena ztrátou obojí Lužice v roce 1635. Pravomoci jednotlivých zemí byly ale značně omezeny. Habsburští panovníci se nesnažili beze zbytku rušit staré úřady, ale usilovali více o vytváření nových, paralelních institucí, které postupně přebíraly větší díl moci. To vše se dalo v zájmu vytváření absolutistického, centrálně řízeného státu.

II/6 Vláda Leopolda I. (1657 – 1705); turecké nebezpečí

Díky výraznému poklesu prestiže španělských Habsburků po třicetileté válce se těžiště rodové moci přeneslo na rakouskou větev. Její vládnoucí příslušníci zůstávali i císaři Svaté říše římské národa německého, ale lesk tohoto titulu už silně pohasl.

Císař Ferdinand III. (vládl od roku 1637) určil za svého nástupce nejstaršího syna Ferdinanda (IV.), ale ten zemřel již roku 1654. Proto se stal následníkem mladší Leopold, jenž se původně hodlal věnovat církevní kariéře. S jeho nástupnictvím ve vlastní monarchii nebyly potíže, ale v Říši byl zvolen až po značném diplomatickém úsilí roku 1658.

Leopold I. nebyl „stvořen k moci“. Byl to člověk zbožný, ale osobně nesnášenlivý, byl vzdělaný a uměnilovný, sám nebyl špatným hudebním skladatelem. U něj se snad nejvíce uplatnil charakteristický rodový tělesný znak: „spodní pysk Habsburků tak svislý, že přední zuby vystupují, čímž se mu ztěžuje mluvení“. Za Leopoldovy dlouhé vlády se monarchie přetvářela v absolutistický stát, ne už pomocí vnitřních výbojů, ale hlavně byrokratickými prostředky.

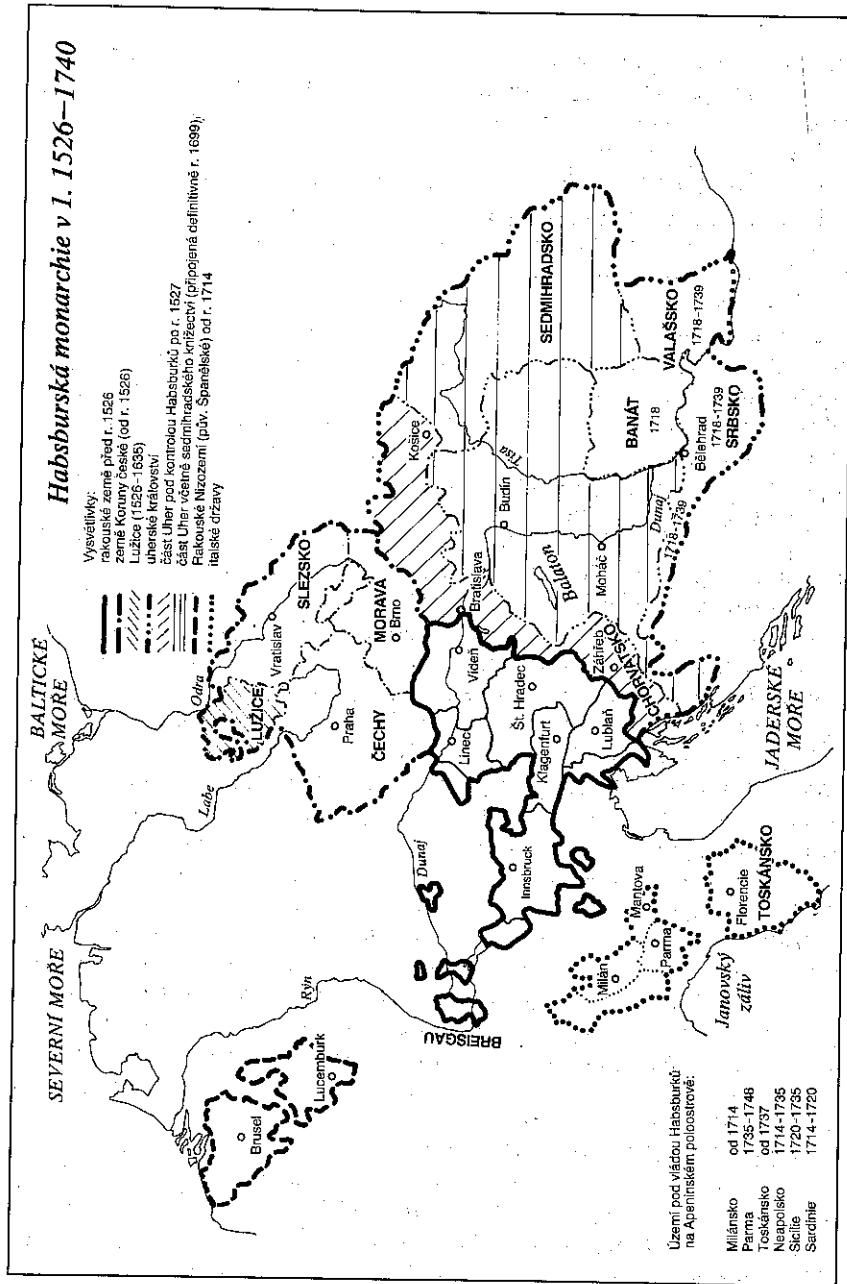
V řadách osobností na vídeňském dvoře se v Leopoldově okolí opět po delší době objevili příslušníci české šlechty – především Václav Eusebius z Lobkovic, který řídil politiku vídeňské vlády v letech 1669–1674.

Po třicetileté válce vyrostl Habsburkům na Západě mocný soupeř – Francie a zároveň se z východu objevila nová hrozba, další expanze Osmanské říše. Do střetu s Francií se monarchie dostala už roku 1657 (ještě za vlády Ferdinanda III.), když vystoupila po boku Španělů v Itálii. Leopold potom za to, že byl zvolen římským císařem, musel slíbit, že se další pomocí svým španělským příbuzným zřekne. Své pozice si Francie v západní Evropě plně posílila až tehdy, když byla císařská vláda zaměstnána tureckým konfliktem a současně odbojem uherské šlechty.

Válka s Tureckem propukla v roce 1663 poté, co došlo v Sedmihradsku k pohraničním sporům mezi Turky a tamním knížetem Jiřím II. Rákoczim. Turci získali převahu a pronikli do uherského vnitrozemí. V září 1663 dobyli Nové Zámky. Tento útok podnítil habsburskou protiofenzívu a první etapa války skončila roku 1664 císařským vítězstvím (v září 1664 byl podepsán mír ve Vasváru). Leopold však nemohl úspěchu svých vojsk pro permanentní finanční těžkosti využít, a tak Turkům zůstala většina dobytých území (na nynějším Slovensku, v dobové terminologii uherské Horní zemi).

Napětí mezi Osmanskou říší a Vídni využívala uherská šlechta bránící se habsburskému centralismu k četným odbojným vystoupením, která měla tradičně centrum hlavně v Sedmihradsku (povstání Wesselenyiho, Rákocziho, Thökolyho). Imre Thökoly se také připojil k následující turecké válečné výpravě roku 1683, když vojska velkovezíra Kara Mustafy

bez většího odporu obklíčila Vídeň. Vpád „nevěřících“ do centra monarchie mobilizoval křesťanskou Evropu a obleženému městu přitáhla na pomoc silná armáda říšských knížat pod vedením Karla Lotrinského i polsko-litevské oddíly v čele s králem Janem III. Sobieským. Turci utrpěli drtivou porážku.

Vítězství u Vídně bylo počátkem postupného vytlačování Turků z Uher; války ovšem pokračovaly se značnou intenzitou i v dalších letech. V těchto bojích zvláště vynikl nejvýznamnější císařský vojevůdce přelomu 17. a 18. století princ Evžen Savojský, který osvobodil Uhry, dobyl Temesvár i Bělehrad a pronikal hlouběji na Balkán. Nezanedbatelné úspěchy na Balkáně znovu upevnily prestiž monarchie v Evropě.

Souběžně s tureckými válkami zasahovala vídeňská vláda i do bojů v západní Evropě, vždy na straně proti Francii, která podnikala vpády na území Říše. V roce 1685 se císař se švédským a španělským králem připojil ke koalici německých knížat, jejímž cílem bylo zamezení francouzským výbojům. Francouzská armáda obsadila roku 1688 Falc, ale spojenecký odpor byl nakonec korunován úspěchem – porážka Francie byla stvrzena roku 1697 mírem v nizozemském Rijswijku. Francouzský král Ludvík XIV. se musel vzdát všech území, která předtím v Říši získal.

Trvalé napětí mezi středoevropskou monarchií a Francií se promítlo i do osobních vztahů mezi oběma panovníky. Leopold I. dokonce krále „Slunce“ bytostně nenáviděl, i když, alespoň po formální stránce, byl skvělý francouzský královský dvůr pro habsburského monarchu vzorem. Také francouzština, jazyk urozených kavalírů, se ve Vídni netěšila žádné oblibě, preferována byla italština.

Vleklé války měly za následek až nesnesitelné finanční zatížení dědičných zemí. Ačkoliv se ve druhé polovině 17. století přímá vojenská tažení českým zemím vyhýbala, zemské sněmy musely povolovat čím dál tím vyšší částky berní, zejména v souvislosti s náklady na války s Turky. Spory o berně (daně) byly během celé vlády Leopolda I. hlavní náplní sněmovních jednání; sněmy nakonec téměř vždy ustoupily nátlaku Vídně. Stavovské orgány zemí Koruny české nebyly schopny klást odpor srovnatelný s odboji horkokrevné uherské šlechty.

II/7 Války o dědictví španělské; vláda Josefa I. (1705–1711)

Koncem roku 1700 zemřel poslední člen dynastie španělských Habsburků Karel II. Na uprázdněný trůn si činili nárok rakouští Habsburkové (kandidátem byl mladší syn Leopolda I. Karel) i francouzští Bourboni (Filip z Anjou, vnuk Ludvíka XIV.).

Francouzské diplomacii se podařilo přimět umírajícího španělského krále k tomu, aby odkázal své země právě Filipovi z Anjou. Možné zesíle-

ní moci Bourbonů vyvolalo v život protifrancouzskou koalici, kterou vytvořila monarchie Leopolda I., Velká Británie, Nizozemí a mnoho říšských knížat. Nato propukl konflikt, který se tradičně nazývá **válkami o dědictví španělské**.

Zpočátku dosahovaly úspěchů francouzské armády – dobyly vlastní Španělsko i jeho državy na Apeninském poloostrově, ale prudký zvrat nastal, když se velení císařských vojsk ujal Evžen Savojský, který byl odvolán z tureckého bojiště. V srpnu 1704 utrpěli Francouzi spolu se svými bavorskými spojenci porážku u Hochstättu, sám Evžen dosáhl úspěchů v severní Itálii a Britové obsadili Gibraltar. První válka o dědictví španělské se přenesla i na severoamerický kontinent, kde se oddíly anglických „červenokabátníků“ zmocnily několika francouzských kolonií.

Válečné operace probíhaly i za krátké vlády **Josefa I. (1705–1711)**. Jeho brzká smrt způsobila však zvrat evropských koalic a změnu ve vývoji španělských válek. Na trůn středoevropské monarchie totiž dosedl Karel VI., sám претенdent španělského království, a tak se bývalí spojenci zalekli pro změnu neúměrného vzrůstu habsburské moci.

Souběžně s válkami o dědictví španělské se musela vídeňská vláda vyrovnávat s dalším stavovským povstáním v Uhrách vedeným sedmihradským vévodou Františkem II. Rákoczim. Členové uherského protihabsburského odboje se snažili navázat kontakty se Švédskem a Ruskem, požadavky na sesazení Habsburků z uherského trůnu podporovala i Francie. Uherské šlechtě se však faktické pomoci nedostalo, císařská vojska postupně oslabilo pozice povstalců a boje skončily roku 1711 podepsáním míru v Szátmáru (dnes Satu Mare v Rumunsku).

Za panování Josefa I. se poněkud změnilo postoje vídeňské vlády k jednotlivým zemím monarchie, zejména pod vlivem nejbližšího císařova rádce Evžena Savojského, který nebyl jen skvělým válečníkem, ale i prozíravým politikem. Budování centralistického státu pokračovalo, ale zemím byla ponechána větší míra iniciativy. Státní správu měli vykonávat školení úředníci (byrokraté), věrní zastánci absolutismu, ale zároveň byli povinni přihlížet k stavovským návrhům. V Čechách byla dokonce vytvořena komise pro revizi Obnoveného zřízení zemského (1710). O zlepšení situace v zemích Koruny české se ve Vídni zasazovali především kancléři Jan Václav Vratislav z Mitrovic a Václav Norbert O. Kinský, oba příslušníci staré české šlechty.

II/8 Doba Karla VI. – úsilí o prosazení pragmatické sankce

Po nástupu Karla VI. na trůn podnítila Británie smírná jednání s Francií, aby zabránila vzrůstu vlivu rakouských Habsburků. Ve sporu o španělské dědictví byl mezi jednotlivými stranami uzavřen mír (roku 1713 v Utre-

chtu a roku 1714 mezi Habsburky a Francií v Rastattu), kde bylo potvrzeno právo Bourbona Filipa z Anjou na španělské království. Habsburkové tak definitivně ztratili své nároky na Iberském poloostrově, ale po svých španělských příbuzných získali neobyčejně cenné odškodnění: Neapolsko a Sardinii, državy na severu Apeninského poloostrova a celé španělské Nizozemí (Belgii).

Počátek vlády **Karla VI.** poznamenaly opět další těžkosti způsobené výdaji na trvalé válečné konflikty. Monarchie získala sice po utrechtském míru důležité oblasti, ale zároveň se zvýšily náklady na jejich správu. K ekonomickým a finančním obtížím přistoupily i problémy dynastické. Karel VI. byl dlouho bezdětný, později se stal otcem pouze ženského potomstva. Aby pojistil panství Habsburků nad celým soustátím, vydal roku 1713 tzv. **pragmatickou sankci**. V ní ustanovil, že vláda má přecházet v rodě podle principu prvorozenství (primogenitury) nejprve v mužské linii a kdyby chyběl zcela mužský následník, má právo přecházet i na ženy.

Prosazení tohoto zákona stálo v příštích letech Karla VI. značné úsilí. Je možno říci, že jeho zahraniční politika se do značné míry podřizovala především snahám o potvrzení pragmatické sankce.

Zatímco se pronikání císařského vlivu hlouběji na Balkán díky dalším úspěchům Evžena Savojského obešlo bez odporu evropských mocností (Habsburkové tu chránili křesťanskou Evropu), na západě se projevovala značná síla hospodářsky vyspělé Británie i stále mocichtivé Francie. A v bezprostřední blízkosti vyrůstal Habsburkům nový zdatný soupeř v Braniborsku, které se roku 1701 změnilo v Pruské království. Bývalá habsburská opora – Španělsko – se za vlády Bourbonů stavěla k středoevropské monarchii nepřátelsky. Příčinou tu byly hlavně protichůdné zájmy na Apeninském poloostrově, kde monarchie také některá území (Neapolsko) ztratila právě na úkor Španělska. V pozadí válečných konfliktů první poloviny 18. století byly namísto dřívějších náboženských střetů zcela výrazně ekonomické zájmy.

Důležitým zdrojem nesvárů bylo založení obchodní společnosti – **Východoindické kompanie**, která vznikla roku 1718 v belgickém Ostende pod ochranou vídeňské vlády. Západní mocnosti viděly v tomto podniku povážlivé ohrožení svého vlastního obchodního monopolu, a proto se postavily na odpor. Nakonec se musela Vídeň Východoindické kompanie vzdát a za tento ústupek dosáhl císař uznání pragmatické sankce (v roce 1730 vyslovila svůj souhlas Británie, roku 1732 Nizozemí a Dánsko).

Třicátá léta 18. století jsou charakteristická začátkem otevřeného nepřátelství mezi monarchií a Pruskem. Ambiciózní pruský král Friedrich Vilém I. bystře využíval nového nepřátelství mezi Habsburky a Francií, které tentokrát propuklo při podpoře různých kandidátů na uprázdněný polský trůn. Karel VI. prosazoval saského nástupce náhradou za to, aby

sousední Sasko uznalo pragmatickou sankci. Jeho kandidát August III. si ce polskou korunu skutečně získal, ale monarchie zato ztratila cenné Neapolské království ve prospěch Španělska (po vídeňském míru r. 1735 a 1738).

K neúspěchu politiky Karla VI. je třeba připočíst i obrovskou porážku na Balkáně, kde Turci získali nazpět téměř všechna území, která předtím Evžen Savojský dobyl. Souhrnně je třeba konstatovat, že preferování dynastických požadavků za vlády Karla VI. znamenalo mocenské oslabení monarchie a kromě toho i uznání dědických práv císařovy dcery Marie Terezie nebraly evropské mocnosti příliš vážně, jak se projevilo ihned po otcově smrti.

Karlova vnitřní politika přinesla konec předchozím reformním náběhům z časů Josefa I. Česká šlechta u dvora pozbyla zcela vliv, panovník se zejména zpočátku orientoval hlavně na španělské velmože, kteří byli v jeho okolí, když se připravoval na převzetí španělského trůnu. Význam zemských sněmů nadále upadal. Roku 1714 byl v Čechách zřízen **zemský výbor** (na Moravě vznikl už roku 1686), který měl řídit zemské záležitosti v době mezi zasedáním sněmů. Tento orgán měl ale velmi omezené pravomoci.

I ve vnitřní politice Karel vehementně usiloval o prosazení pragmatické sankce. Český i slezský sněm ji schválily už roku 1720, roku 1723 k tomuto aktu přistoupil i uherský sněm.

II/9 Hlavní směry politického vývoje

Tricetiletá válka a její zakončení vestfálským mírem znamenala pro monarchii jako celek, i pro země Koruny české, výrazný zlom. Prosadil se absolutistický model uspořádání státu na úkor stavovského principu. Stavovský stát bývá pokládán za více demokratický, ale ryzí stavovský princip za současného popírání ústřední moci mohl vést i k anarchii, jak se ukázalo např. později v Polsku.

Radikální proměna proběhla ve sféře náboženské, v českých zemích bylo povoleno pouze vyznání katolické, nekatolíci se museli buďto podřídit, nebo emigrovat (výjimkou bylo pouze Slezsko).

Aktivní stavovský odpor v zemích Koruny české po porážce povstání z let 1618—1620 pohl. Řada významných šlechtických rodů v období kolem Bílé Hory vymřela (Rožmberkové, Smiřičtí, páni z Hradce, Pernštejnové a další), zapřísáhlí nekatolíci odešli do exilu, další pohromou byly tresty proti věrným Albrechta z Valdštejna (zejména Trčkové z Lípy). Cizí rody, které se usadily na našem území, byly v této době ještě jednoznačně loajální vůči Vídni. Vědomí příslušnosti k zemi nabyly ovšem v dalších generacích (zemský patriotismus). Poněkud jiná byla situace

v Uhrách, kde odboj zejména mocných magnátských rodů nikdy neuhasl docela. Podporou jim bylo jednak větší sebevědomí, jednak spoléhání na trvalé turecké nebezpečí.

Absolutistické pozice habsburských panovníků byly budovány postupně, hlavně prostřednictvím státní správy, poměrně výkonné byrokracie. Výstavbou centrálně řízeného státu (z Vídně) měly být setřeny individuální rozdíly jednotlivých zemí.

Monarchie se v průběhu více než jednoho století dostala do mnoha válečných konfliktů, kde její vojska (vojáky musely dodávat všechny země) bojovala se střídavými úspěchy. Významných vítězství dosáhla zejména proti Turkům, ovšem po smrti Evžena Savojského byla její expanze na delší čas zastavena. Usilovné snažení Karla VI. o prosazení pragmatické sankce vedlo ke ztrátě mocenských pozic. Habsburští panovníci byli stále i vládci Svaté říše římské národa německého, ale jejich vláda v Říši byla více než iluzorní. Sama Říše jako politický fenomén ztratila svůj význam už po třicetileté válce.

Četné války měly za následek velké finanční zatížení celého soustátí. České země, jako jedny z nejmypělejších oblastí, musely nést jeho tíhu značnou měrou.

III. EKONOMICKÝ VÝVOJ ČESKÝCH ZEMÍ (1620-1740)

III/1 Hospodářské důsledky tricetileté války

Dlouhodobý válečný konflikt těžce poznamenal život v zemích Koruny české. Negativní dopad měla četná tažení armád (drancování, rekvizice — tzn. násilné odvody potravin a potřeb pro vojska, výpalné). Přitom bylo v podstatě jedno, zda se jednalo o armádu nepřátelskou, nebo „vlastní“. Záleželo více na autoritě a morální odpovědnosti velitelů, jak dalece popustí uzdu svým žoldněům. K tomu přistupovaly i zvýšené berně, které měly zajistit finance pro vydržování vojska.

Válka podvázala zahraniční obchod a rozrušila i domácí trh (nejistota na cestách, přepadání kupců). Značně poklesla též hodnota peněz. Za znehodnocení mince v českých zemích neslo vinu už po roce 1622 tzv. **finanční konsorcium** (kníže Karel z Lichtenštejna, Albrecht z Valdštejna, bankéř Jan de Witte a židovský kupec Baševí). Jeho činnost, ražba „dlouhé mince“ s malým obsahem drahého kovu, skončila roku 1623 **státním bankrotem (kaladou)**.

Kalada umožnila velkou koncentraci majetku v rukou největších kořistníků (Valdštejn, Lichtenštejn ad.), zejména ve spojení se zábornými rozsáhlých panství po první vlně pobělohorských konfiskací (tj. z bývalých ma-

jetků nekatolických emigrantů a potrestaných domácích jinověrců). Jak napsal Mikuláš Dačický z Heslova: „A ti toho užili, kteříž tou minci nabytou a lehkou dluhy své platili a statků nakoupili. Skrze kteroužto minci . . . ta přehrozná drahotu rozmáhati se nepřestávala . . .“. Další etapa konfiskací následovala po saském vpádu v letech 1631–32 a zejména po zavraždění Albrechta z Valdštejna, kdy se o jeho rozsáhlé území podělili především jeho protivníci a vrahové. O své statky přišli i Valdštejnovi důvěrníci (Trčkové i Kinští, původním jménem Vchynští).

Některé významné české rody kolem roku 1620 vymřely, jiné postihly exekuce a do země nastal příliv cizinců. Inkolát (tzn. obyvatelské právo v zemi) udílel nyní výlučně panovník, který tak mohl odměňovat své věrné. V Čechách se významného postavení domohli tímto způsobem např. Eggenbergové, Buquoyové, Gallasové, Piccolominiové aj., cizinci drželi po třicetileté válce v Čechách téměř polovinu svobodných statků. Na Moravě a ve Slezsku nebyl přesun majetku zdaleka tak markantní. Výnos panství byl ovšem nižší než před válkou, protože poddaní byli zuboženi a řada lokalit zůstala pustých.

Také města oproti stavu před rokem 1618 značně upadla. Jednak utrpěla válečným poškozením, jednak byla postižena ztrátou politických pozic zejména po vydání Obnoveného zřízení zemského a byla i zatížena zvláštními daněmi. Kromě zničení nemovitostí došlo v českých zemích i k velkému úbytku movitého majetku způsobeného vývozem cenností bohatými exulanty i působením cizích armád (např. švédské akvizice).

V důsledku emigrace, válečných útrap, špatné výživy a lokálních hladomorů nastal výrazný populační úbytek obyvatelstva v zemích Koruny české. V Čechách, kde před válkou žilo asi 1 700 000 lidí, bylo kolem poloviny 17. století zhruba 950 000 osob, na Moravě z původních 900 000 zůstalo 600 000 obyvatel. Tyto počty jsou ovšem spíš orientační, protože přesné statistické údaje z těchto dob neexistují. Celkové ztráty se však odhadují zhruba na jednu třetinu všeho obyvatelstva. V Čechách zůstalo pustých 20% poddanské půdy, na Moravě dokonce celá jedna čtvrtina.

Válka měla za následek i úpadek obyvatelstva v oblasti morální. Rozmáhalo se lupičství, zběhlí vojáci (marodéři) a agresivní tlupy žebráků působily svému okolí mnohé nesnáze. Bez mravních škod se často neobešel ani náhlý náboženský obrat, uvolnily se i vztahy mezi vrchností a poddanými, kteří vypovídali poslušnost, a to mnohdy i bez zvýšeného útlaku shora.

III/2 *Poválečná obnova; ekonomická teorie merkantilismu*

Po vestfálském míru a částečném uklidnění mezinárodní a vnitřní situace bylo třeba přistoupit k překonání ekonomického poklesu. Jen stabilizace života ve městech i na venkově mohla zajistit klidné prostředí, ve kterém se dařilo výrobě a zkvétal obchod. Příznivější životní podmínky měly postupný vliv také na povlnový kvantitativní růst populace. Nelze si představit, že by oživení výroby bylo možno dosáhnout jen donucovacími prostředky. Mnohem většího efektu se dosahovalo pozitivními metodami a aplikací moderních (ve své době) teoretických postupů.

V druhé polovině 17. století vyrostla i v zemích habsburské monarchie nová generace ekonomických myslitelů. Mezi těmito hospodářskými teoretiky je třeba jmenovat brněnského měšťana Pavla Hynka Morgenthalea a advokáta F.Š. Malivského, kteří začali propagovat zásady **merkantilismu**. Merkantilismus byl ekonomický směr vzniklý na západě Evropy, prohlašující za základní zdroj bohatství obchodní činnost. Teorii merkantilismu rozvinul v podmínkách středoevropského soustátí především vídeňský ekonom Filip Wilhelm Hörnigk. Doložil, že je třeba podpořit co největší soběstačnost státu ve výrobě a snížit tak závislost na cizině (aktivní bilance zahraničního obchodu). Doporučoval nevyvážet suroviny, ale zpracovávat je v domácích podnicích, radil do výroby zapojit i nezaměstnanou chudinu, a tak zamezit možným sociálním konfliktům.

Merkantilisté výrazně preferovali roli státu, jehož hospodářská moc je závislá na zásobách drahých kovů v podobě aktivního oběživa. Tak byla dominantní úloha státu potvrzena a zdůvodněna i z hlediska ekonomického. Merkantilistická teorie byla v plném souladu s představami o významu státu v rovině správní a politické podle požadavků absolutistického centralismu.

III/3 *Šlechtický velkostatek a postavení poddaných*

Pobělohorská šlechta čerpala bohatství z výnosů svých velkostatků. V tomto období došlo vesměs k úpadku nižší šlechty (rytířů), která značně utrpěla konfiskacemi a krom toho nebyla malou rozlohou svých panství schopna konkurovat velkým panským dominiím.

Příslušníci šlechty měli svá sídla (zámky) na venkově, vedle toho budovali okázalé paláce ve větších městech, v Čechách tomu tak bylo především v Praze, ale zvláště v zimním období (plesová a společenská sezóna) pobývali rádi i v sídelním městě Vídni. Pokud jim k tomu ovšem stačily prostředky. Přímo u panovnického dvora se uplatnila jen malá část rodů vlastních inkolát v zemích Koruny české. V centrech venkovských velkostatků zastupovali šlechtice úředníci – správci panství.

V době pobělohorské spočívala produkce velkostatků na nevolnické

práci, někdy se v odborných pracích mluví o tzv. druhém nevolnictví. Tento termín nelze ovšem bez výhrad vztáhnout zejména na české země ani na rakouské dědičné země. V podstatě platí jen pro Prusko, Polsko a Rusko, tedy oblasti orientující se na velkopěstitelský obilnářský systém, v našem prostoru existovala určitá „smíšená“ podoba zemědělské výroby. Vedle velkostatků využívajících práce poddaných prosperovaly i statky sedláků, zásobujících místní trhy; poddaní vedle robotních povinností měli i vlastní hospodářství.

Robotní povinnosti činily nejvýše tři dny v týdnu. Během žní a jiných sezónních prací byla tato kvóta ovšem překračována. Na tomto místě je třeba připomenout, že o nedělích a zasvěcených svátcích (a těch bylo v 17. a první polovině 18. století značné množství) se podle církevních zásad pracovat nesmělo.

Prozíravější hospodáři z řad vrchnosti se zaměřovali na výrobu, která nedovolovala konkurenci poddaných, jako byla těžba dřeva, rybníkářství, pěstování plodin na vývoz (pokud to umožňovaly půdní podmínky). Vedle toho vlastnili majitelé panství i různé monopoly, především v pivovarnictví a lihovarnictví, přičemž produkty této výroby museli odebírat jejich poddaní. A často rádi! Nucený odběr alkoholických produktů nemůžeme ovšem pokládat za příliš velké příkoří.

Šlechtické velkostatky, zejména v oblasti produkce zaměřené na místní spotřebu, nebyly příliš ekonomicky úspěšné. Je prokázáno, že produktivitu práce na velkostatku ve srovnání s prací na selských hospodářstvích lze vyjádřit poměrem 1:8 (místy až 1:10). Podmínky na jednotlivých panstvích se lišily, obecně lepší situace byla na statcích církevní vrchnosti. Církev nemusela počítat s obživou a zajištěním početných rodin a mnohdy ani s honosnou reprezentací, jako tomu bylo u vyšší šlechty.

Zakořeněná představa zlého drába nebo jiného panského pohánka, který fyzickým násilím nutí poddané k práci na „panském“, není úplně pravdivá. Samozřejmě, že šlechta měla příslušné úředníky dohlížející na úsilí poddaných, ale ti zdaleka nemohli zvládnout vše. Poddaní prostě nebyli k práci pro vrchnost patřičně motivováni, s výjimkou obavy z trestů, a tak se snažili tuto nezanedbatelnou složku svého života odbývat, jak jen mohli. Názor, že by většina panstva hleděla své poddané udřít až k smrti, je zcestný. Vlastník panství přece musel mít zájem na zachování pracovních sil lidí, kteří měli zabezpečovat jeho příjmy. Špatné poměry poddaných měly negativní vliv na prosperitu vrchnosti. Konkrétní podmínky na jednotlivých panstvích závisely na postoji majitelů i úrovni ekonomického vzdělání a rozvaze úředníků.

Složení venkovského obyvatelstva bylo diferencované. Na vesnicích žili bohatí sedláci, vlastníci větší výměry polností, kteří mohli posílat na roboty svou čeled'. Byli tu drobní vlastníci, kteří museli sami robotovat

i vzdělávat své pozemky, i nemajetná chudina. Žili zde příslušníci svobodných povolání – mlynáři, kováři, u nichž se projevovale největší míra uvědomění a z jejichž řad se rekrutovali nejčastěji odbojníci proti panstvu.

Navzdory tomu, co bylo řečeno o nutnosti poopravit si představy o bezvýhradném „vykořisťování“ poddaných, si nelze život na venkově představovat jako patriarchální idylu. Jeho základními rysy bylo vedle samotné robotní práce „připoutání“ rolníků k půdě. Poddaní se nesměli ženit a vdávat bez svolení vrchnosti, ani se stěhovat na jiná místa, bez povolení nemohli nadaní synkové studovat na vyšších školách. Avšak pán, který dbal o blaho svých poddaných, tato povolení bez potíží uděloval.

Na nesnadné postavení venkovského obyvatelstva upozorňovala ve svých kázáních řada farářů. Ve slovech Bohumíra Hynka Bilovského se ozývá nejen požadavek souladu lidského života se zásadami Bible, ale i soucit s lidmi, mezi nimiž působil: „*Kterí lidé jsou «země» na tomto světě? «Země» na této zemi jsou chudí lidé, podruhově, potřební řemeslníkové, po kterých jako po zemi boháčové a mocnáři jako nadívaní obrové šlapají a nohama svýma krev vytlačují.*“

Poddaní se sami proti omezování svého životního prostoru a zvyšování robotních povinností bránili. Proti možné zvůli vrchnosti se poddaných zastával stát (byť v omezené míře) už v ustanoveních Obnoveného zřízení zemského, kde bylo mj. umožněno odvolání od vrchnostenského soudu k vyššímu soudu apelačnímu. Poddaní si také na své vrchnosti stěžovali, docházelo i k četným povstáním. Jejich schéma bývalo podobné: prvotní hněv se obrátil proti bezprostřednímu správci, nápravu očekávali od majitele panství, v konečné instanci od panovníka.

III/4 Povstání poddaných

Povstání propukala už v průběhu třicetileté války, tehdy byla ovšem podnětem hlavně otázka náboženská. Tak tomu bylo roku 1625 na Litoměřicku; téhož roku byl v Markvaticích u Děčína zabit pan Jindřich Ota z Vartenberka, protože chtěl své poddané rychle přinutit ke konverzi. Roku 1627 se vzbouřili obyvatelé na Kouřimsku a Čáslavsku pod vedením kněze Matouše Ulického a roku 1628 došlo k rebelii na Králověhradecku.

Největší bouře, jejichž příčinou byly už hospodářské poměry, se vzedly v Čechách roku 1680. Zvyšování robotních dávek vedlo k úplnému odmítání roboty. Koncem roku 1679 přesídlil do Prahy z obavy před šířící se morovou epidemií císařský dvůr a venkovské obyvatelstvo chtělo využít panovníkovy blízkosti k prosazení svých požadavků (ulehčení roboty). Nejprve docházely ke dvoru četné petice; organizování odporu se

ujaly především bohatší vrstvy venkovského obyvatelstva — sedláci, rychtáři (tj. administrativní představitelé vesnic) a svobodní venkované.

Císař ustavil vyšetřovací komise pro zjištění oprávněnosti stížností, ale potom, v průběhu března roku 1680, potvrdil jen práva vrchností vůči poddaným. Tento postoj vyvolal živelné projevy nevole, tvořily se ozbrojené houfce vesničanů i obyvatel poddaných měst. Proti vzbouřencům zasáhlo vojsko pod vedením generála Kryštofa Viléma Haranta z Polžic (potomka rodu známého světoběžníka, popraveného v roce 1621 na Staroměstském náměstí). V západních Čechách utrpěly špatně organizované oddíly venkovanů porážku za nevelkého úsilí „Harantových kyrysníků“ (na Ovčím vrchu u Bezdruzic) a několik desítek povstalců skončilo v rukou kata. Lépe dopadl další z vůdců odboje Ondřej Stelzig, kovář z Dolní Řasnice na Liberecku, který byl odsouzen na nucené práce na stavbě pevností v Uhrách a tento trest si zopakoval i po svém nedovoleném návratu do Čech o několik let později, kdy už ve svém okolí nenašel žádnou podporu.

V červnu 1680 vydal Leopold I. **robotní patent**, který potvrzoval maximálně tří denní roboty v týdnu, vyšší roboty při sklizních, ale zároveň žádal vrchnosti, aby se chovaly k poddaným s křesťanskou laskavostí. Patent omezoval povinnosti poddaných při tzv. dalekých fůrách (tj. příkazných cestách s potahem mimo panství) a zakazoval svévolné zvyšování platů. Toto ustanovení mělo zabraňovat majitelům panství, aby nepožadovali od svých poddaných větší částky ani při rostoucích zemských berních, které měly hradit vrchnosti ze svých prostředků.

Místně omezené bouře propukaly i v následujících letech: roku 1695 na panství Hukvaldy, v roce 1713 na panství Červené Pečky proti hraběti z Bredy (dochovalo se rčení: „Běda, běda koupil nás Breda, nás ubohé sedláky, nadělá žebráky“) i jinde.

V letech 1713, 1717 a 1738 byly za Karla VI. vydány nové robotní patenty, které víceméně opakovaly nařízení výnosu z roku 1680 a zakazovaly nedovolené srocování poddaných. Zákaz „nedovoleného spolčování“ obyvatelstva byl ostatně obecně obsažen už v Obnoveném zřízení zemském.

Od běžných poddanských povstání se svým charakterem odlišuje chodské vzbouření z let 1692 — 1695. Chodové měli jako strážci hranic v minulost rozsáhlá privilegia a zvláštní samosprávu. Tyto výsady byly ovšem zkracovány už v 16. století. Za Leopolda I. pozbyli roku 1668 svých výlučných práv docela a spadali plně pod své pány Lammingeny z Altenreuthu. Vyžadování starých výsad nedopadlo pro Chody dobře, ozbrojený odpor byl zlomen a vůdce Jan Sladký Kozina skončil v listopadu 1695 na šibenici. Vzpomínky na tento odboj upadly postupem času v zapomnění a oživil je až v beletristickém zpracování B. Němcová; J.Š. Baar a Alois Jirásek (*Psohlavci*).

Většina povstání se odehrávala na nevelkém území (s výjimkou rebelie roku 1680). Poddaní se vesměs vzepřeli vrchnostem, které překračovaly podmínky stanovené panovnickými robotními patenty. Kvantitativní rozsah bouří nebyl v porovnání s celkem příliš značný. Nejvyšší tresty — hrdelní — byly užívány jen v krajních případech jako sankce exemplární, sloužící k zastrašení případných následovníků.

III/5 Města a řemesla

Ustanoveními Obnoveného zřízení zemského města vlastně ztratila svůj podíl na politickém životě země. Úpadek postihl hlavně města královská, která se z pohromy během 17. a 18. století nikdy řádně nevzpamatovala. Města byla kromě toho těžce postižena válečnými ztrátami, konfiskacemi, odchodem exulantů i velkým populačním úbytkem. K vyrovnání populačních ztrát došlo až kolem roku 1700.

Měšťané byli stále privilegovanými svobodnými obyvateli, ale tradiční způsob života založený v podstatě na středověkých principech se proměňoval, zejména pod tlakem nových ekonomických principů. Řemeslníci se stále sdružovali do cechů, cechovní soustava byla dokonce zpřísněna. Důvodem bylo zúžení spádových oblastí trhů, ale zároveň i pasivní obrana proti konkurenci výroby mimo cechy v počínajících manufakturách. **Cechovní pravidla** (regule) stále přísně určovaly počet tovaryšů a učňů, přijímání nových mistrů bylo svázáno značně vysokými poplatky. Cechovní výsady omezil státní aparát pod vlivem merkantilistů až v letech 1731 a 1739.

Lepší podmínky pro rozvoj než v královských městech vznikaly ve druhé polovině 17. století v městech poddanských. Vrchnost zde účinně podporovala rozkvet trhů, udělovala nová práva trhů týdenních a výročních a organizovala výrobu pro širší export. Tato opatření vedla dokonce k obrovskému vzestupu některých dříve bezvýznamných městeček, v nichž začala zkvétat odvětví spojená především s textilní výrobou. Tak došlo k rozmachu lokalit v severních a východních Čechách (Liberec, Česká Lípa, Rychnov nad Kněžnou, Litomyšl) a na jihu zaznamenal největší prosperitu Jindřichův Hradec.

Společnost ve městech byla značně rozvrstvena: na špičce stáli vyšší úředníci a bohatí rentiéri, dále cechovní mistři, střed tvořili drobnější řemeslníci a nejnižší byli nemajetní, kteří tvořili základnu pro námezdnou práci, služebnictvo a neodmyslitelnou složkou společnosti byl i tzv. lumpenproletariát — žebráci, tuláci, bezprizorní sirotci ad. Přitom způsob života měšťanských elit se příliš nelišil od života průměrného šlechtice — v odívání, kulturních návycích i výši majetku.

Zcela osobitou skupinu obyvatelstva tvořili **Židé** sídlící nadále v uza-

vřených okrscích — **ghettech**. Byli ovšem vystaveni téměř permanentním persekucím, ze strany vlády i svých křesťanských sousedů — mnohé nepokoje ve městech končily rabováním ghett (pogromy). Díky výlučnosti židovských komunit a odlišné víře, na kterou se nevztahovaly žádné panovnícké zákazy, si však Židé zachovali v neporušené formě svéráznou kulturu (v plné míře až do zrušení ghett). Přestupy na křesťanskou víru byly v té době ještě zcela ojedinělé a vyvolávaly většinou velký rozruch. Příkladem může být konverze židovského chlapce Šimona Abelese v Praze, jehož pro odpadlictví zabil vlastní otec, a Šimon byl pak uctíván jako křesťanský mučedník.

Bohatí Židé shromáždili ve svých rukou značně velké jmění, byli zdatnými obchodníky a bankéři i vyhledávanými věřiteli mezi křesťany, kteří se ocitli ve finančních nesnázích. Peníze mohli půjčovat i na vysoký úrok, zatímco katolická církev lichvu zakazovala.

III/6 *Obchod, počátky průmyslu, vznik manufaktur*

Vlastní počátky novodobé průmyslové výroby se odvíjely mimo cechovní strukturu. Podmínkou pro rozvoj průmyslového podnikání byla jednak reorganizace vlastní výrobní sféry, jednak odstranění překážek v místních trzích (koncem 17. století se jen v Čechách vybíralo clo a mýto na více než sedmi stech místech) a zapojení do mezinárodního obchodu.

Handicapem českých zemí byla nadále jejich vnitrozemská poloha, jejíž nevýhoda byla zjevná zvláště v porovnání s převratným ekonomickým rozvojem přímořských koloniálních států. V rámci střeoevropské monarchie proto měl velký význam zisk oblastí s přístupem k moři (bývalé španělské Nizozemí — Belgie a regiony na Apeninském poloostrově). Na rozvoj dálkového obchodu a exportu se také soustřeďovalo úsilí merkantilistů.

Podunajské soustátí ovšem v konkurenci takových rivalů, jako byla Velká Británie (Anglie), Nizozemí či Francie, nedopadlo příliš dobře. Pokus o založení **Východoindické společnosti** v Ostende (1718) skončil neúspěchem, hospodářské zájmy monarchie byly obětovány dynastickým snahám Habsburků. Lépe zpočátku prosperovala **Orientální kompanie** (společnost), která vznikla ve Vídni roku 1719 pro obchod s Osmanskou říší a Středomořím. Její sláva však pomasla v souvislosti se ztrátou pozic na Balkáně po tureckých vítězstvích ve dvacátých a třicátých letech 18. století.

Proto se větší pozornost obrátila na rozvoj vnitřního obchodu v rámci celé monarchie. Za vlády Karla VI. došlo k podpoře manufakturního podnikání, podnikatelé získávali četné výsady a bezúročné půjčky, byl vy-

tvořen jednotný celní řád (1737), který výrazně zjednodušil starý, v zásadě středověký, ochranný systém.

České země měly vcelku výhodnou výchozí pozici: dobrou úroveň řemeslné výroby i surovinové zdroje, zejména v porovnání s jinými zeměmi soustátí, především s výrazně agrárními Uhrami. Tam ještě bránilo rozvoji podnikání trvalé turecké nebezpečí.

Vznik manufaktur se zejména v počátečním období odehrával za prudkých střetů s cechy. Proto také manufaktury navazovaly na venkovská domácí řemesla (mimo cechovní struktury). Organizování manufaktur se většinou ujímali zahraniční odborníci povolávaní šlechtickými podnikateli, kteří disponovali potřebným kapitálem i dostatkem pracovních sil.

V českých zemích se manufakturní způsob výroby nejdříve plně prosadil v plátenictví. Přádlači a tkalci žili na vesnicích, hlavně v podhorských oblastech, často byli ještě v nevolnickém poměru ke své vrchnosti. Jejich výrobky vykupovali tzv. **faktoři (faktorský systém)**, kteří je dodávali do velkých skladů zejména v Lužici a ve Slezsku, odkud se přes Hamburk dovážely do Anglie. Faktoři také drobným pláteníkům práci přidělovali. Plátenictví je ukázkovým příkladem **rozptýlené manufaktury**, kdy výroba není soustředěna na jedno místo, a v centrálních dílnách se prováděla až konečná úprava plátna (bílení, barvení atd.).

Další odvětví textilní výroby směřují k vyššímu typu — **manufaktuře centralizované**. Jednu z prvních takových dílen otevřel v českých zemích hrabě Jan Josef z Valdštejna v Horním Litvínově, kde se vyrábělo jemné sukno střední kvality. Prosperujícím podnikem byla i punčochárna v Oseku, založená saským specialistou už roku 1695. Dílnu financoval bohatý místní klášter. Řada nově vznikajících textilních manufaktur neměla ovšem dlouhého trvání, jejich zřizovatelům se často nedostávalo investic.

Velmi úspěšným druhem podnikatelské činnosti se stalo **sklářství**. Sklářské manufaktury měly dostatek výchozí suroviny (křemičitého písku) a byly zakládány hlavně v lesnatých a pohorských krajích, kde se vyrábělo dřevěné uhlí nezbytné pro provoz sklářských pecí (Jizerské hory, Pošumaví). V druhé polovině 17. století se už český křišťál, srovnatelný se skvělými a známými benátskými výrobky, exportoval. Předností českého skla byla nejen jeho kvalita, ale hlavně nižší ceny. Proto se mohl vývoz prosadit nejen v balkánských oblastech, ale i ve vyspělých zemích západní a jižní Evropy.

Specializace podobná manufakturnímu podnikání se prosazovala už ve starším období v železářství, protože charakter práce tyto prvky nutně vyžadoval. České země neoplývaly bohatstvím železné rudy, když tak se jednalo o rudu méně kvalitní (Podbrdsko), a proto železné hutě a hamry měly spíše lokální význam.

Manufaktury byly typickým rysem počátků průmyslové výroby. Uplatňovala se tu především rukodělná práce (odtud i název), jednoduché stroje poháněla vodní síla. V soustředěných dílnách byla práce specializována (celek se skládal z dílčích operací), nepřiliš náročné úkony mohli provádět i zcela nekvalifikovaní dělníci, kteří by jinak těžko našli uplatnění. Zakladateli manufaktur byli nejvíce šlechtici, ale nezdědka i duchovní vrchnosti.

III/7 Rysy ekonomického vývoje

Třicetiletá válka znamenala pro země Koruny české i v hospodářské oblasti těžké poškození. Silně poklesl počet obyvatelstva, mnohé lokality zpustly a zanikly, města pozbyla pozic získaných v předešlém období. Po válečné obnově probíhala už v odlišném prostředí, změnila se skladba společnosti i vztahy mezi jednotlivými vrstvami.

Následky války i malá možnost zapojení do mezinárodního obchodu spolu s méně výkonným způsobem zemědělské výroby způsobily určité zaostávání habsburské monarchie za pronikavě se rozvíjejícími státy západní Evropy. Nevýhodou byla i skutečnost, že středoevropské soustátí bylo konglomerátem nesoudržných zemí rozdílné ekonomické úrovně.

Příčiny různého vývoje habsburské monarchie a států evropského západu nelze hledat jen v rovině materiální. Existují teorie vysvětlující, že vzmach západních mocností (hlavně Anglie a Nizozemí) je určován také náboženskou orientací. Podle těchto teorií byl pro podnikatelský duch příznivější individualistický charakter protestantských vyznání, proti „kollektivistickému“ rázu katolické víry.

Významný podíl na rozvoji hospodářství mělo postupné pronikání a prosazování merkantilismu a odbourávání či potlačování starých, ještě středověkých výsad (různorodých cel, cechů). Novým prvkem v hospodářské sféře jsou manufaktury, jejichž větší rozkvět spadá ovšem až do období po roce 1740. Důležitá role při prosazování nových ekonomických směrů připadla absolutistickému státu. Obecně lze říci, že pozvolna končí éra malých výrobců, a to i v zemědělství.

IV. DUCHOVNÍ A KULTURNÍ VÝVOJ

IV/1 Rekatolizace

Před Bílou horou bylo zhruba 85-90% obyvatelstva českých zemí nekatolického vyznání. Porážka stavovských vojsk a následná opatření vídeňské vlády otevřela naplno prostor postupu rekatolizace (v odborné literatuře se souběžně užívá i termínu **profireformace**).

Záhy po vítězství císařských v bitvě na Bílé hoře byly uzavírány nekatolické kostely a ze země vypovídáni nekatoličtí kněží (1621). Zároveň docházelo i k prvním přestupům na katolickou víru, v roce 1621 slavili jezuité v Praze veřejně svátek zakladatele řádu sv. Ignáce z Loyoly za velké účasti přihlížejících.

Plány na postup rekatolizace vypracovali významní církevní představitelé. Jejich projekty se od sebe v detailech lišily, zejména ve způsobu provádění katolické obnovy, ale hlavní důraz kladly na misijní práci mezi dospělými, znovuvybudování církevní správní organizace a zřízení kvalitních katolických škol všech stupňů. Státní orgány se ujaly provádění rekatolizace ve sféře zákonodárné a nařizovací, praktická stránka připadla římské církvi samé. Na počátku byl zoufalý nedostatek kněžstva, zejména farářů, lepší byla situace v církevních řádech. Ihned po Bílé hoře se navrátili jezuité, kteří byli vypovězeni roku 1618; své postavení posilovaly i staré řády: benediktýni, premonstráti, cisterciáci ad. Během první poloviny 17. století přišly i nové řády jako piaristé, irští františkáni – hiberni, černí benediktýni monserratské a další. Do farností byli zprvu přizváni také cizí kněží, hlavně polští, ale zásadní význam měla teprve výchova vlastního kněžského dorostu. O to se zasloužil, stejně jako o reorganizaci církevní správy, nadaný a agilní pražský arcibiskup Arnošt z Harrachu.

V roce 1622 byla pražská Karlova univerzita odevzdána jezuitům, roku 1624 vyšly první patenty proti nekatolíkům, které zakazovaly obyvatelům měst a venkova vyznávat nekatolickou víru, šlechticům hlásícím se k jiné než římské církvi zabírat ve volném disponování majetkem. Další patent z roku 1627 přikazoval i šlechtě buď to se přihlásit ke katolické víře, nebo do šesti měsíců opustit zemi. Obnovené zřízení zemské z téhož roku uznávalo jako jediné platné katolické vyznání. Všechna nařízení měla za následek jednak hromadné přestupy k římské církvi (konverze), jednak silnou emigraci, která postihla i intelektuální špičky národa (Jan Amos Komenský, Pavel Stránský).

K důslednému provádění rekatolizace zřizovala vláda v každém kraji tzv. **reformační komise**, které měly dbát o zdárný průběh akce. Při saském vpádu v roce 1631 došlo k dočasné restituci nekatolických vyznání, exulanti se pokoušeli o návrat i později se švédskými vojsky, ale vestfálský mír roku 1648 odsunul tyto naděje definitivně z dějinné scény.

První fáze rekatolizace trvala zhruba do roku 1680. Vznikla nová církevní správa, v pražské arcidiecézi byla zřízena další biskupství: roku 1655 v Litoměřicích, roku 1664 v Hradci Králové. Faráři vyhotovovali povinné roční zpovědní seznamy, zasílané od roku 1656 místodržitelské kanceláři. Na Moravě probíhala rekatolizace pomaleji a v podstatě mírněji; ostatně na Moravě bylo už před Bílou horou mnohem více katolíků, než tomu bylo v Čechách nebo Slezsku. Ve Slezsku měl luteránský živel zvlášť silné pozice, pražským mírem z roku 1635 zde byla dokonce stvrzena částečná svoboda augšpurského vyznání. Později se i zde postavení nekatolíků zhoršilo, ale počátkem 18. století si švédský král vynutil na císařské vládě ústupky k obnovení náboženských svobod ve slezských knížectvích.

Téměř celé Čechy a Morava se staly postupem doby věrně katolickými zeměmi. Nevelké zbytky nekatolíků zůstaly v pohraničních podkrušnohorských oblastech a v Ašském výběžku (luteráni) i v pohorských regionech východních Čech a Moravy (čeští bratři). Zde potom vznikaly i nové heretické sekty, které měly vesměs jen lokální význam. Agitace ze zahraničí po skončení třicetileté války nenalezala příliš velkou odezvu.

Nicméně i tyto nevelké kacífské skupiny budily pozornost vídeňské vlády, hlavně po oživení luteránství ve Slezsku. Proto státní orgány od roku 1717 opakovaně vydávaly patenty proti nekatolíkům, stanovící tresty pro kazatele, kteří přicházeli ze zahraničí, a sankce za přechovávání zakázané literatury. Příručku ke zjišťování závadných knih sestavil jezuita Antonín Koniáš (1729) pod názvem *Klíč kacífské bludy k rozeznání otevřajících, k vykořenění zamykajících*. U koho se takové knížky našly, byl podroben výslechu a většinou až po opakovaném přestupku potrestán vězením, při těžších deliktech a větší neústupností nucenými pracemi. Tresty smrti byly užívány jen zřídka, a to i navzdory tomu, že hrdelní řád Josefa I. vydaný roku 1707 ukládal za kacífství trest nejvyšší.

Zaslouží připomenout, že Koniášův *Klíč* nezavrhoval všechny knihy, jejichž autory byli „kacíři“, bez rozdílu. Kupř. Komenského *Brána jazyků* byla vydávána jako učebnice i v jezuitských tiskárnách.

IV/2 Změna náboženského smýšlení

Závažným problémem je otázka, jak došlo k tomu, že země původně tak výrazně nekatolická se v průběhu nepříliš dlouhého časového úseku obrátila k římské církvi. Způsoby, jakými toho bylo dosaženo, se lišily. Zejména v dobách třicetileté války přicházelo ke slovu hrubé násilí. Reformační komisaře doprovázely vojenské oddíly, soldateska následovala i některé misionáře. Konverze vynucené násilím byly ovšem často neupřímné, nezřídka docházelo k revoltám, někteří jedinci se obrátili do-

konce hned několikrát. Rekatolizace probíhala rychleji ve městech, kde byl tlak soustředěnější. Na venkově mezi rozptýleným obyvatelstvem byl postup pomalejší a lidé přijímali katolické vyznání i s apatií, vyvolanou nepříznivými ekonomickými podmínkami a hospodářskou depresí.

Jeden z aspektů rekatolizačního přístupu nám přiblíží citát z paměti českého válečníka Jindřicha Hýzrla z Chodů, který se stal roku 1629 reformačním komisařem v Bechyňském kraji. Byl to příslušník rytířského stavu, svým založením prostý voják, jenž působil mezi prostými venkovskými obyvateli:

„Několik svých poddaných jsem potom přece jen zajal a do vězení vsadil, protože od své víry upustiti nechtěli. Tu se na sto mých poddaných sebralo, shromáždili se v nejbližším lese . . . a všichni společně na zámek táhli. Když se jim to ale nepodařilo, chtěli se po celém kraji srotit, ale poněvadž jim byla cesta zastoupena, nakonec se uklidnili. Přesto z mého statku Budkova všichni poddaní se ženami a s dětmi odešli. Opustili svá dobře obdělaná pole a utekli na Moravu, a tak jsem musel skoro tři léta dát obdělávat třiceti dvorců a výnos z nich mi připadal. Poněvadž se jim ani na Moravě nepodařilo se osvobodit, nebo tam museli pracovat tvrději než doma . . . rozhodli se po třech letech prosit o milost. Té se jim dostalo, i vrátili se zase na své dvorce a půdu svou obdělávali. A když ostatní viděli, že s rebeliemi nic nepořídí, dali se na katolickou víru, a tak se za dvě léta celý Prácheňský a Bechyňský kraj na jediné pravou víru katolickou obrátil.“

Daleko účinnější metodou, jak změnit smýšlení obyvatelstva, byly postupy nenásilné, a to především výchova mládeže v katolickém duchu, spolu s aktivní činností církevních misionářů, mezi nimiž vynikali jezuité, ale i kapucíni, františkáni aj. Právě tento přístup způsobil, že se potomci bělohorských poražených ve druhé a třetí generaci věrně hlásili k římské církvi.

Podstatný vliv měla jistě i okázalá forma katolických pobožností, která byla svou pompou přitažlivá pro široké vrstvy obyvatelstva. Tím se v užívaných prostředcích lišila katolická církev od prostých a přísných církví nekatolických, které nádhru zavrhovaly. Katolické slavnosti naproti tomu byly skvělým divadlem doprovázeným hudebními produkcemi, skvostnými výtvarnými kompozicemi a ohňostroji.

Úsilí a obrat náboženského smýšlení nelze chápat jen jako mocenský boj. Pro české země se rekatolizace vysvětlovala často jen jako odvěta za „ohavnou rebelii“, jako pomsta vítězného císařského absolutismu vůči „pokrokovějšímu“ stavovskému principu, který byl u nás spjat s nekatolickými vyznáními, která nadto souběžně tolerovala existenci katolické víry.

Rekatolizace — obnova katolické víry, ale i zároveň obroda římské církve samotné (katolická reformace), ovšem vychází ze zásad stanovených **tridentským koncilem**, jedním z nejdůležitějších katolických církevních sněmů (konal se v letech 1545–1563). Katolická církev na něm reagovala na podněty lavinovitě se šířícího protestantismu, kterému nechtěla čelit jen negativně, represemi, ale i pozitivně: očištěním sebe samé, odstraněním rozporů a „zlořádů“, stanovením pevné linie dalšího postupu.

Z hlediska katolíků bylo potřebné získávat oddané stoupence, kteří jedině mohou dosáhnout posmrtné spásy duše. Takové názory zastával i velmi zbožný Ferdinand II., který věřil, že nejvíce prospěje svým poddaným, když je přivede k pravé víře. Při konkrétním uplatňování chvályhodných idejí samozřejmě docházelo i k hrubým přestupkům, mnozí příslušníci vítězné strany po Bílé hoře využívali situace k vlastnímu obohacení a ke slovu se dostávala i čirá pomstychtivost. Pro dnešního člověka je velmi těžké pochopit — vyhoceně řečeno — „znásilňování“ smýšlení jednotlivce a skupin obyvatelstva, byť se tak děje v zájmu vyššího ideálu.

Pokud se však snažíme porozumět dění v této jistě složitě době, musíme vzít na zřetel různé aspekty, které působily současně. Proto je třeba přiznat, že hlavním motivem k „obrácení kacířů“ byly snahy o důslednou katolickou aplikaci výkladu Božího zákona, ale zároveň nesmíme zapomínat, že velké cíle bývají často zneužívány a snižovány mocichtivými lidskými choutkami.

IV/3 Úloha církve ve společnosti

Vysoké špičky církevní hierarchie tvořily oficiální vrchol pobělohorské společnosti. Vedle nich ale žilo množství nižších církevních hodnostářů, farářů, kazatelů, členů různých řádů, kteří byli v bezprostředním denním styku s obyvateli. Znali dobře běžné starosti i neřesti lidí a zároveň od nich přijímali podněty ke své práci.

Kostel měl v životě barokního člověka nezastupitelnou roli. Účast na bohoslužbách o nedělích a zasvěcených svátcích patří k povinnostem dobrého katolíka; alespoň jednou do roka se předpokládalo absolvování zpovědi. Důraz na **zpověď**, po níž následovalo **rozhřešení**, **pokání** a **odpuštění hříchů**, nebyl samoučelný. Zpověď a pokání byly předpoklady budoucí spásy duše. Nadto podle účasti na zpovědi bylo možné i evidovat skutečnou pravověrnost, neboť nekatolické směry zpověď neuznávaly.

Církev provázela člověka od narození: děcko bylo **pokřtěno**, pak následovala svátost **biřmování** (vlastně „druhý“ křest, uvedení do společenství vědomých křesťanů), při sňatku se udílela **svátost manželská** a před smrtí **svátost posledního pomazání**. Samozřejmě, že prosté obyvatelstvo, dokonce i řada příslušníků vyšších vrstev, měla o katolické věrou-

ce jen matné představy, lidé často jen chabě ovládali základy katechismu. Postačovalo, že způsob jejich katolického chování odpovídal požadavkům duchovních. Stejně tak můžeme konstatovat, že příslušníci kacířských sekt nedovedli dost dobře definovat podstatu svého jinověří. Stačilo, že se odvolávali na správnost „víry otců“.

Kostel byl i místem osvěty. Kazatelé lidi informovali o dění v zemi, uměli poradit s životními problémy, ale kárali také za různé prohřešky. Chudé napomínali za běžné hříchy, ale vystupovali i proti nepravostem bohatých, kteří málo myslí na život na věčnosti. Podobně jako Bohumír Hynek Bilovský:

„Tu se podívejte do zrcadla, kteří všechno pro chválu činíte, strojíte pěkné opery, komedie, stavíte paláce, pěkné zámky, zahrady, domy, hostiny, stavíte na stůl drahé jídla a nápoje, aby vás chválili, lidé, der Teufel, to je kavalír, ten dává tabuly, ten se nese, to je galland homo! Jak umřete, všechno zahyne s vámi!“

Kostel byl také prostředím, kde člověk mohl bezprostředně vnímat krásy umění. K tomu přispívala architektura, sochařská a malířská výzdoba, hudební produkce, zpěv, ale i slovesné umění. Mnohá kázání byla vytríbenými literárními útvary, měla zúčastněné strhnout, upoutat, ale nezřídka i pobavit. Duchovní se přitom obraceli k lidem jazykem, jemuž rozuměli. V ryze českém prostředí kázali česky, v německých oblastech německy.

K běžnému životu zbožného katolíka patřily i procese a pouti, které směřovaly k vyhlášeným zázračným obrazům či sochám, většinou zasvěceným Panně Marii (**mariánskému kultu** náleží prvořadé místo v barokní zbožnosti). V Čechách se k takovým významným lokalitám počítala např. Stará Boleslav (Palládium Země české), Svatá Hora u Příbrami, Bohosudov (nedaleko Teplíc), na Moravě Svatý Kopeček u Olomouce, Svatý Hostýn, Velehrad, nebo v Kladsku Vambeřice.

Výrazným projevem katolického kultu v době vrcholného baroka bylo **svatořečení (kanonizace) sv. Jana Nepomuckého** v roce 1729, kdy se v Praze u světcova hrobu konaly několikadenní slavnosti a zbožné průvody. Jan Nepomucký se stal světcem, jehož věhlas se rozšířil nejen po celé katolické Evropě, ale i do zámoří (hlavně díky jezuitským misím).

Církevní instituce také zajišťovaly péči o nemocné ve vlastních špitálech, zejména některé řády měly tyto povinnosti za základ svého poslání (milosrdní bratři), kněží pečovali duchovní posilou o vězně, ošetřovali nemocné za epidemií (moru, černých neštovic atp.).

Opětovným připojením českých zemí k římské církvi se rozšířilo i jejich kulturní zázemí. Naše země byly integrovány do katolické Evropy, z níž se kdysi samy vyřadily za husitství a následujících dob výlučného, ryze česky orientovaného utrakvismu.

Anděl žalostné smrti

Anděl radostné smrti

*Plastiky
Matyáše Bernarda
Brauna (Kuks
u Dyora Králové)*

IV/4 Školství a vzdělanost

Bylo by mylnou domněnkou soudit, že odchodem nekatolických učenců po Bílé hoře a zániku utrakvistické sítě škol výrazně upadla v českých zemích vzdělanost. Současně s likvidací „kacířských“ pedagogických institucí probíhalo zakládání nových, jiných, tzn. katolických ústavů. Proměnilo se jen ideové zaměření škol, ne však jejich kvalita.

V roce 1622 svěřil Ferdinand II. pražskou univerzitu jezuitům. Utravističtí učitelé museli své katedry opustit, ke katolické víře konvertoval jen známý Jan Campanus Vodňanský, který ovšem tíhu svého skutku neunesl a záhy zemřel. Jezuité měli svou vysokou školu už od poloviny 16. století v pražském Klementinu a ta se roku 1622 spojila s Karolinskou akademií. Poprvé od husitské éry byla v Praze obnovena **úplná čtyřfakultní univerzita**. O vládu nad univerzitou však propukl spor mezi jezuitu a arcibiskupem Harrachem, který si činil nároky na kancléřský úřad, jenž už podle znění zakládací listiny Karla IV. patřil právě pražským arcibiskupům. Po dočasném oddělení Karolina v roce 1638 došlo k opětovné, tentokrát definitivní unii (spojení) roku 1654, kdy byla vytvořena **Univerzita Karlo-Ferdinandova** (pod tímto názvem existovala až do roku 1918, resp. 1920). Přitom fakulty teologická a filozofická byly zcela v rukou jezuitů, na fakultách právnické a lékařské přednášeli světší učitelé. Na pražské univerzitě působila řada věhlasných učenců. Výslovně je třeba zmínit lékaře a přírodovědce Jana Marka Marci z Kronlandu (1595–1667) a filozofa a teologa Roderiga Arriagu (1592–1667), který přišel do Čech ze Španělska, ale celý mužný věk už spojil s Prahou. Za Arriagy byla pražská teologie vyhledávaným centrem učenosti. Dobré úrovně v porovnání s jinými středoevropskými vysokými školami dosahovala i právnická fakulta.

Na Moravě prosperovala od roku 1573 jezuitská univerzita v Olomouci, kde plně fungovaly jen fakulty bohoslovecká a filozofická, podobná situace byla i ve slezské Vratislavi, kde byla univerzita založena roku 1703.

Na jezuitské univerzity navazovala poměrně hustá síť škol „středních“ – gymnázií. K nim se od poloviny 17. století připojila i gymnázia piaristická (Slaný, Litomyšl, Mikulov). Dobrou pověst měla také starší benediktýnská gymnázia zejména v Břevnově a Broumově.

„Monopol“ na nejvyšší vzdělávání, univerzitní, a zároveň i udílení obecně platných akademických hodností v českých zemích měli pouze jezuité. Jejich školský systém uzákoněný v roce 1599 byl ve své době jedním z nejlepších, přejímal podněty jak ze středomořských humanistických akademií, tak z protestantského prostředí a jeho platnost uznával i J.A. Komenský. Postupem času se však díky své uzavřenosti novým přínosům zvenčí přezil a byl už od počátku 18. století kritizován. Své výrazné oponenty měli jezuité i mezi jinými církevními řády, které sočily na jejich preferované postavení.

Mnohem nižší úroveň než střední a vysoké školy (tyto termíny jsou ovšem moderní) měla elementární učiliště, **školy farní a městské**. Kvalita učitelů nebyla příliš vysoká a tomu odpovídalo i dosažené vzdělání (základy čtení, psaní a počítání). Překážkou obecného záběru školské výchovy byla i neúčast žáků na výuce způsobená zatížením jinými povinnostmi – na venkově pomocí při polních pracích. Neexistovala povinná školní docházka.

Školské vzdělávání bylo převážně v rukou duchovenstva, jen na některých nižších školách vyučovali např. vysloužilí vojáci a právnické a medicínské fakulty byly ve světských rukou. Největší procento studentů na vyšších školách pocházelo z měst (královských a poddanských), studovali i venkovští poddaní, když obdrželi souhlas své vrchnosti. Hojně navštěvovali studia příslušníci šlechty, ale vzhledem k menšímu početnímu zastoupení této vrstvy ve společnosti tvořili urození žáci jen nevelké procento z celkového množství studujících, s výjimkou práv, kde měli zhruba čtvrtinové zastoupení.

V urozených rodinách i v domácnostech bohatých měšťanů bývalo zvykem najímat dětem soukromé učitele, preceptory. Synové z řad šlechty nadále často podnikali studijní cesty po Evropě, kde se zapisovali na různých univerzitách a připravovali se k budoucímu povolání u dvora nebo ve vysokých církevních a vojenských kruzích.

Vzdělávání na vyšších školách se týkalo jen mužského pokolení. Dívky ze šlechtických a měšťanských rodin byly soukromě školeny vedle typických ženských prací i v uměleckých disciplínách (hudbě, malování, tanci), případně se učily cizím jazykům.

Je možné shrnout, že úroveň vzdělávání v českých zemích se nijak neodlišovala od srovnatelných evropských regionů, zejména oblastí střední Evropy. Díky zvýšení prestiže univerzitního vzdělání ve společnosti (hlavně právnického směru) vznikla i nová vrstva – vysoce kvalifikované úřednictvo, **byrokracie**. Její příslušníci dosahovali vysokých státních i zemských úřadů a byli povyšováni i do šlechtického stavu. Pronikavé objevy v přírodních vědách se tehdy všude v Evropě rodily mimo akademickou půdu, zásluhy na nich měli většinou mimořádně nadaní jedinci, nebo později nové struktury vzdělané společnosti – tzv. učené akademie. Na univerzity tyto moderní poznatky pronikaly s větším či menším zpožděním.

IV/5 Proměny v pobělohorském kulturním životě; emigrace

Bělohorská porážka znamenala do jisté míry i předěl v kulturním vývoji. Ale opravdu jen do jisté míry, protože kontinuita kulturního života nebyla zcela přerušena: umělci navazovali na předchozí tradice, byť je přetvá-

řeli v katolickém duchu. Nicméně ztrátou pro kulturní ovzduší odchod exulantů byl, zejména těch, kteří patřili před rokem 1620 k předním učencům. Oblast výtvarného umění a hudby emigrace nijak výrazně nepostihla. Naopak umělci přišli do země z ciziny se usazovali a postupně splynuli s domácím prostředím.

Bezesporu nejvýznamnější osobností z řad emigrantů byl Jan Amos Komenský (1592 — 1670), poslední biskup jednoty bratrské, evangelický teolog, filozof, teoretik pedagogiky, všestranný vzdělanec a výborný spisovatel. Komenský vyšel z evropského humanismu, čemuž odpovídá i forma jeho raných prací, aby v pozdějším období dospěl k výrazu odpovídajícímu evropskému baroku. Jeho život je naplněn prací až hektickou, vedle svého kněžského poslání, činnosti vědecké a umělecké se angažoval i v politickém dění. Téměř až do konce svých dnů vynakládal obrovské úsilí o navrácení práv českým a moravským nekatolíkům, ovšem bezvýsledně. Vestfálský mír byl pro něj — velkého propagátora mírových idejí — až paradoxně koncem všech nadějí. Odchod do vyhnanství (roku 1628) znamenal v osobním životě Jana Amose velký otřes, který se projevil i v jeho literárních pracích.

Komenského dílo je mnohotvárné, obsahuje teologické traktáty, sbírky kázání, pedagogické spisy (i učebnice), práce encyklopedické, historické, alegorické. Mnohé jeho knihy jsou svěžimi výtvoři schopnými oslovit své čtenáře i dnes.

Celoživotním tématem Komenského byly snahy po sestavení uceleného souhrnu lidského vědění (*pansofie*), který by měl, podle jeho názoru, přispět k zásadní převýchově lidstva a jeho nápravě. Tyto myšlenky vložil zejména do *Všeobecné porady o nápravě věcí lidských*, která však zůstala torzem a ideály v práci obsažené nebyly uskutečnitelné ani v 17. století, ani kdykoli později.

Praktické odezvy se naproti tomu dostalo jeho jazykovým příručkám: *Janua linguarum reserata* (1631, Dvěře jazyků otevřené, též *Brána jazyků*) a *Orbis sensualium pictus* (1658, Svět v obrazech), které byly vydávány i v katolickém prostředí. Obě díla byla ještě v 17. století přeložena do řady jazyků, včetně němčiny a francouzštiny, zájem o ně projevil i prostředí španělské, italské, maďarské a islandské. Mezi nejpřitažlivější práce Jana Amose náleží *Labyrint světa a Ráj srdce* (napsaný roku 1623, vydaný v Perně roku 1631), kde je alegoricky postížen neradostný obraz tehdejšího světa a zároveň vyjádřeno přesvědčení, že jedinou nadějí dává člověku příklon k božím pravdám. Jímavým důkazem ztráty nadějí Komenského po vestfálském míru je *Kšaft umírající matky jednoty bratrské* (1650). Jedná se vlastně o pastýřský list, kde autor utěšuje své souvěrce a posiluje církev odsouzenou k zániku. V naší době tolik populární citát: „až se tvá ztracená vláda věcí tvých k tobě navrátí, ó lide český“ je právě

z *Kšaftu* (závěti). *Labyrint* i *Kšaft* patří k vrcholům starší české literatury.

Z dalších českých exilových spisovatelů se sluší připomenout Pavla Stránského ze Stránky u Zap (1583-1657), autora spisu *Respublica Bojema* (O státě českém, 1634). Hojně vydávaná kniha měla informovat cizinu o historii a trpkém údělu Stránského otčiny. Práce vyšla v Leydenu v nakladelství bratří Elzevirů, kteří vydávali i jinou českou exilovou literaturu.

Tragedií emigrantů byla skutečnost, že v zahraničí postupně ztráceli kontakt s vlastí, a pozdější střediska vyhnanců v Sasku (Perno) a v Prusku měla doma jen malý ohlas. Důvodem byl omezený dosah komunikačních kanálů i katolická cenzura, bedlivě střežící příliv cizí literatury. Hlavní proud kulturního života měl své místo v českých zemích, jeho kvalita je plně srovnatelná s emigrantskou produkcí, ovšem jedná se o kulturu konfesionálně vymezenou katolickou církví. Lokální nekatolické sekty nevytvorily vlastní hodnotnou uměleckou produkci.

IV/6 Katolická literatura v českých zemích

Stejně výraznou postavou jako byl v emigraci J. A. Komenský byl v Čechách jezuita Bohuslav Balbín (1621 — 1688), historik, autor hagiografických prací (tj. prací oslavujících světce), zeměpisec, literát a k tomu vřelý vlastenec. Je třeba připomenout, že vlastenectví nebylo mezi jezuitu řídkým jevem, naopak. V této době už většina členů řádu pocházela z území Koruny české a jezuitští spisovatelé projevovali své zemi upřímnou náklonnost (Jan Kořínek, bratři Tannerové, Jiří Plachý aj.). Znali a vyzdvihovali její historii s tou výjimkou, že negativně posuzovali husitství a působení nekatolických církví.

Balbín byl erudovaným vědcem, ale ne dobrým učitelem ani kazatelem. Celý život měl problémy, napadal nejvyššího zemského úředníka místodržitele Bernarda Ignáce z Martinic, a proto ho jeho jezuitští nadřízení raději posílali do mimopražských kolejí. Naproti tomu se mohl poměrně nerušeně věnovat svým dějepisným studiím, sepisoval historie jednotlivých kolejí a v knihovnách a archívech čerpal podklady ke svým spisům.

Hlavním Balbínovým historickým dílem je *Epitome rerum Bohemiarum* (Výtah z dějin českých), a významná je i obsáhlá poutavá vlastivěda *Miscellanea historica regni Bohemiae* (Rozmanitosti z historie království Českého). Jeho nejčastěji připomínanou prací je vroucí obhajoba českého jazyka, adresovaná příteli Tomáši Pešinovi z Čechorodu (napsaná roku 1672). Vydal ji až František Martin Pelcl roku 1775 pod názvem *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého). Známý je krásný závěr tohoto spisu, který pěkně objasňuje zaměření Balbínova patriotismu:

„Ty! Ó z patronů země české nejpřednější a největší, Václave. Vratislavem budiž a Čechám svým navrat' slávu dáv-
nou . . . v pokoře prosíce toto opakujeme: Nedej zahynouti
nám, ni budoucím!“

Balbín psal svá díla výhradně latinsky, zatímco jeho přítel **Tomáš Pešina z Čechorodu** (1629 — 1680) zpracoval moravské dějiny česky: *Prodr-
omus Moravographiae*, to jest Předchůdce Moravopisu (1663). Stejně tak v
národním jazyku tvořil jezuita Jan Kořínek (*Staré paměti Kutnohorské*,
1675) nebo křížovník Jan František Beckovský (*Poselkyně starých příbě-
hův českých*, 1700).

Kdysi proklamované názory o úpadku vyšších forem češtiny je nutno
korigovat. Vývoj českého jazyka neustrnul ani ve vrstvách lidových, ani
v krásné a odborné literatuře (oba žánry tehdy často splývaly). Pronikání
německých výrazů do češtiny je důsledkem soužití dvou etnik a barokní
jazyk byl obecně dost komplikovaný. Naopak v němčině, v 17. a 18. sto-
letí dost „infikované“ latinskými termíny, se objevují zkomolené české
výrazy. Soustředěný germanizační tlak se projevoval až v tereziánské
a hlavně josefínské éře. Latina přitom stále zůstávala jazykem vyššími
školami odchovaných vzdělanců.

Vrcholnou ukázkou barokní češtiny je v dané době poezie. Jindřicho-
hradecký básník a skladatel **Adam Michna z Otradovic** (cca 1600
— 1676) proslul hlavně jako autor mariánských skladeb (*Ceská marián-
ská muzika*, 1647). Složka literární a hudební je u něj ve vzácné rovnová-
ze. Dovedně dokázal využívat obrátů lidové řeči, čerpal při tom ze svého
okolí, zejména v půvabných sbírkách *Loutna česká* (1653) a *Svatoroční
Muzika* (1661), které jsou podnes živé.

Českým barokním básníkem par excellence byl **Bedřich Bridel** (1619
— 1680), opět příslušník jezuitského řádu. Působil jako horlivý misionář,
zemřel při ošetřování nemocných morem při velké epidemii roku 1680.
Byl překladatelem, psal i díla prozaická. Vytvořil jednu z nejlepších
poetických skladeb našeho baroka *Co Bůh? Člověk?*, lyrickou skladbu
která se vyrovná zahraničním mystickým výtvorům. Je plna skvělých meta-
for (metafora byla základním stavebním kamenem barokní poetiky).
Bridel postihl vyličení nicoty pozemské lidské existence v protikladu k ne-
dosažitelné velikosti Boha:

„Já kvílení, bubláni,
tys zpěv, zvuk, pěkné varhany,
toužení, nařkání,
pronikáš na všechny strany.

Tys světlem, já temností,
já bláto, tys čistota.
Tys milost, já tesknosti,
tys bezpečnost, já psota.“

Další důležitou složkou barokního literárního světa bylo divadlo. Barvitá
představení předváděli svým příznivcům žáci různých škol, proslulé byly
divadelní produkce u jezuitů, kde divadlo bylo nedílnou součástí školské
výuky. Tyto tragédie i komedie ztvárňovaly hlavně výjevy ze života popu-
lárních světců, velké oblibě se těšil sv. Václav. Divadlo se těšilo velké obli-
bě i u šlechtických dvorů. Zde už přicházely ke slovu více náměty světské
— příběhy z antiky, líčení vítězných bitev.

IV/7 Výtvarné umění a hudba

V českých zemích po Bílé hoře vznikl osobitý výtvarný styl, který se běžně
nazývá **českým barokem**. Přímé souvislosti má především s barokem
bavorským a rakouským. Jedná se o sousední oblasti, v nichž se umělecké
trendy navzájem ovlivňovaly a prostupovaly. Přitom Čechy směřovaly ví-
ce k Bavorsku, zatímco Morava inklinovala k rakouským zemím (hlavně
k Vídní).

Baroko bylo výtvarným stylem, který natrvalo poznamenal podobu
našich zemí. Je možné říci, že ráz našich měst, městeček a vesnic, byl, až
do nedávné socialistické devastace, barokní. V 17. a 18. století byly nejen
budovány nové objekty, ale řada starších prošla barokní přestavbou. Cha-
rakteristickým rysem baroka bylo vzácné pochopení pro zasazení staveb
do krajiny a městských celků.

Stavby prvořadého významu vznikaly hlavně na objednávku šlechty
a církve, umělci přicházeli především v první pobělohorské etapě ze za-
hraničí (hlavně z Itálie, Bavorska i Francie). Většinou se u nás usadili na-
trvalo, oženili se a založili rodiny. Jejich potomci se pak už zcela mohli po-
čítat mezi české umělce. Známe celé umělecké „dynastie“, jako byli Lura-
gové, Brokoffové, Dientzenhoferové ad. Na Moravě často pracovali ra-
kouští umělci, kteří zde jen „hostovali“.

Největší církevní stavbou, která začala vyrůstat v pobělohorské Praze,
byl areál jezuitské koleje a s ní spojených kostelů na Starém Městě praž-
ském (Klementinum). Od roku 1653 zde jako architekt působil z Itálie
příšlý Carlo Lurago, jenž je i autorem projektů jezuitských kolejí v Klato-
vech, Březnici, Hradci Králové. Není jistě divu, že první objekty v novém
slohu vznikaly na zakázku nejmocnějšího i nejbohatšího církevního řádu.

Dalším výrazným stavitelem, jehož rodištěm byla Itálie, je Francesco
Carrati, který pro Humprechta Černína z Chudenic projektoval rozsáhlý

palác na Hradčanech (1662 — 1692), dnes ministerstvo zahraničních věcí, a pro Lobkovice postavil zámek v Roudnici nad Labem. Francouz Jean-Baptiste Mathey navrhoval a stavěl zámek Šternberků v Tróji u Prahy (1679 — 1685) a staroměstský kostel a klášter křížovníků s červenou hvězdou.

Nezanedbatelný vliv zanechalo i u nás působení vídeňského architekta Jana Bernarda Fischera z Erlachu, tvůrce chrámu sv. Karla v sídelním městě. V českých zemích vystavěl mj. palác Clam-Gallasů v Praze (nyní zdevastované sídlo Archivu hlavního města Prahy) a velkolepý zámek ve Slavkově u Brna.

Vrcholu dosahovalo barokní stavitelství v dílech Jana Blažeje Santiniho — Aichla a otce a syna Dientzenhoferů. Santini (1677 — 1723) je tvůrcem zvláštní odnože barokní architektury — tzv. **barokní gotiky**, která přetváří gotické prvky v skvostnou barokní syntézu. Důkazem toho jsou např. klášterní chrámy v Sedlci u Kutné Hory, Kladrubech a především kostel na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou.

Díla Santiniho se prolínají s tvorbou staršího z Dientzenhoferů — Kryštofa (1655 — 1722). Historikové umění se dlouhá léta přeli, zda Kryštof byl skutečně tvůrcem umělcem, nebo jen pouhým stavitelem, plnicím představy architektů (hlavně právě Santiniho). Až archivní výzkumy z posledních let přinesly důkazy o jeho uměleckých kvalitách. Kryštof Dientzenhofer působil hlavně ve službách benediktýnů a jezuitů, podílel se na výstavbě kláštera sv. Markéty v Břevnově, začal stavět jezuitský komplex na Malé Straně u sv. Mikuláše, zhotovil plány pro kapli sv. Máří Magdalény na Skalce u Mníšku pod Brdy a vedle toho spolupracoval i na výstavbě šternberského zámku v Tróji (hospodářské budovy).

Kryštofův syn — Kilián Ignác Dientzenhofer (1689 — 1751) je prvořadou osobností české barokní architektury. Jeho stavby jsou jakoby v pohybu, hýří důmyslnými efekty a odvážným řešením kleneb. Kilián Ignác je mj. autorem pražského staroměstského kostela sv. Mikuláše, kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce na Novém Městě pražském, kostela sv. Máří Magdalény v Karlových Varech, stavěl broumovský benediktýnský klášter, konvent téhož řádu v Břevnově, karlínskou Invalidovnu a zasloužil se i o dostavbu malostranského jezuitského kostela sv. Mikuláše.

Barokní stavby nejsou jen výlučnou prací architektů. Jsou tím, čemu se v pozdějších dobách začalo říkat „*Gesamtkunstwerk*“, tzn. komplexní umělecké dílo. Jak k církevním, tak ke světským stavbám nedílně patří sochařská a malířská výzdoba, ale i adekvátní hudební produkce, popřípadě divadelní představení.

Ze sochařských mistrů je třeba vzpomenout z období raného baroka Jana Jiřího Bendla (cca 1620 — 1680) který mj. vytvořil např. sochu sv. Václava, jež původně stála na Koňském trhu (nyní Václavské nám.). Vy-

nikající postavou vrcholného baroka byl **Ferdinand Maxmilián Brokoff** (1688 — 1731), mistr dramaticky pojatých plastik pevných kontur, autor několika sousoší na Karlově mostě a části plastické výzdoby malostranského chrámu sv. Mikuláše a staroměstského kostela sv. Havla.

Jistě nejznámější osobností mezi sochaři je **Matyáš Bernard Braun** (1684 — 1738), tvůrce mnohých plastik, charakteristických vnitřním neklidem, rozmáchlými gesty a rozevlátým řasením šatu. Vytvořil mystickou skulpturu Vidění sv. Luitgardy na Karlově mostě (záhy po příchodu do Prahy, asi kolem roku 1710), pracoval na výzdobě jezuitského kostela sv. Klimenta na Starém Městě pražském, ale hlavně se zapsal do obecného povědomí díly vytvořenými pro nonkonformního bouřliváka hraběte Šporka v Kuksu (alegorie Ctností a Neřestí, plastiky v Betlémě u Kuksu, socha Herkomana ad.).

Jestliže jsme se zmínili, že pobělohorská emigrace nepostihla tolik výtvarné umělce, je tu jeden ze zástupců, který musel okusit trpkost exilu, ovšem v zahraničí se mu nevedlo právě špatně. Tímto umělcem byl malíř a grafik **Václav Hollar** (1607 — 1677), který získal slávu především v Anglii. Jeho popisný styl je více poplatný renesanci a manýrismu. Do ciziny odešel i **Karel Škréta** (1610 — 1674), původně nekatolík, který se za pobytu v Itálii zcela přiklonil k římské církvi. Po návratu z ciziny pracoval na šlechtické zakázky (portréty), proslul realistickým ztvárněním výjevů ze života, ale hojně se věnoval i církevní tematice (kupř. vynikající a málo známý pašijový cyklus z chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně). Ze Škrétových nástupců je třeba zmínit alespoň Jana Jiřího Heinsche, nebo Jana Kryštofa Lišku, mistra drobnokresby a vzepjaté vzrušenosti.

Vrcholné baroko je spojeno především se jmény **Petra Brandla** (1668 — 1735), **Jana Kupeckého** (1667 — 1740) a **Václava Vavřince Reinera** (1689 — 1743). Všichni tři jsou téměř současníci, všichni představitelé téhož výtvarného slohu, ale přesto se jejich díla značně odlišují. Neklidný život Petra Brandla se jakoby odrazil v jeho obrazech — jsou plné dramatického napětí (můžeme ho v tomto ohledu srovnávat s M.B. Braunem), zpracovával hojně biblické náměty, vynikal v užívání světelných kontrastů.

Naproti tomu obrazy Jana Kupeckého působí velmi uhlazeně. Větší část života prožil mimo Čechy (hlavně v Uhrách), byl vynikajícím portrétistou a je proslaveným tvůrcem tzv. skupinových portrétů. Reiner zaměřil svou činnost hlavně na fresky se vzácným smyslem pro monumentalitu prostoru (výzdoba Černánského paláce, kostela sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech, špitálu v Duchcově, zámecké kaple Lobkoviců v Roudnici aj.).

Musíme připomenout, že většina barokních umělců netvořila svá díla sama — na výsledném ztvárnění se podílely jejich dílny, tzn. že vrcholní

mířtři byli autory námětu a klíčových částí, dílčí úkony vykonávali jejich tovaryši a učedníci. V praxi to znamenalo, že významný malíř kupř. maloval sám jen postavy, obličej, ale „druhotné“ prvky na obraze (šaty, architekturu, krajinu atp.), zpracovávali podle jeho pokynů ostatní umělci.

V pozdním 18. století se zrodilo rčení, že Čechy jsou konzervatoři Evropy. Vynikajícími hudebníky ale oplývalo už 17. století a první polovina 18. věku. Tradičně dobré úrovně dosahovala hudba chrámová. Václav Michna z Otradovic byl už vzpomenut v souvislosti s básnickou tvorbou. V pozdější době vynikl varhaník Bohuslav Matěj Černo-horský (1684 — 1742), příslušník minoritského řádu. Větší slávy než ve vlasti se mu dostalo v Itálii, kde jeho skladby dosáhly značné obliby a on sám byl nazýván „Padre Boemo“.

Pro dechové nástroje (zejména tzv. trumpety) skládal svá nejlepší díla Pavel Josef Vejvanovský (1640 — 1693), který větší část života působil ve službách olomouckého biskupa v Kroměříži. Je autorem řady mší, litanií, nešporních skladeb, ale vedle toho skládal i jiskřivou světskou hudbu.

K nejznámějším zástupcům českého hudebního vrcholného baroka patřil Jan Dismas Zelenka (1679 — 1745). Rodák z Louňovic pod Bláníkem strávil téměř celý život ve službách saského kurfiřta. Přitom několikrát zavítal do Prahy, kde vytvořil některé své nejčinnější skladby. Mezi nimi vyniká melodrama *Sub olea pacis et palma virtutis* (Pod olivou míru a palmou statečnosti), které bylo provedeno jezuitou při české korunovaci Karla VI. roku 1723, a kde je nový král oslavován jako dědic svatováclavské koruny.

IV/8 Kultura elit a kultura „masová“

Jména zmíněná v předchozí kapitole představují vrcholy umělecké sféry. Špičkových umělců bylo ovšem mnohem více, ale vedle toho žila země svým vlastním uměleckým životem. Věhlasní umělci nalézali své mecenáše ve vysokých vrstvách společnosti světské i duchovní. Kromě toho byla v českých zemích i celá řada umělců, kteří dokázali splňovat požadavky méně urozených vrstev společnosti.

Umělce soustřeďovali kolem sebe představitelé šlechty: známe výrazné podporovatele, jako byli hrabě Špork, Šternberkové, Schwarzenberkové, Lobkovicové a mnozí další, kteří zadávali umělcům zakázky na výzdobu svých paláců a zámků. Stejně tak si počínali i arcibiskupové, biskupové a představení církevních řádů. Výstavbou nebo přebudováním objektů ovšem kulturní úsilí mecenášů ani nezačínalo, ani nekončilo. Zámožní dobrodinci zaměstnávali výtvarníky, hudebníky i učence permanentně. Církevní instituce i šlechtici rozšiřovali své knihovny, pořádali divadelní představení dramatická i hudební. V menším měřítku napodobovali kul-

Sv. Jan Nepomucký vítězí svým jazykem nad zlou pověstí
(rytina Johanna Balthasara Probsta)

turní život panovnického dvora. Např. opera přišla do Čech poprvé roku 1627 při korunovaci Ferdinanda II. českým králem, od té doby se provozovala vždy při zájezdech panovnického dvora, aby se posléze rozšířila i na šlechtické dvory (Český Krumlov, Jaroměřice nad Rokytou ad.).

Kulturní zvyklosti nejvyšších vrstev nacházely odezvu i v měšťanském prostředí, kde mohly navazovat i na bohaté předbřlohorské tradice. Z vysoké měšťanské společnosti pocházeli mecenáši bezprostředních zakázek, ale i sběratelé uměleckých předmětů a knih. V sestavování sbírek tak pokračovali v humanistické a renesanční zálibě v shromažďování starožitných kuriozit.

Protože panovnický dvůr sídlil po roce 1620 trvale ve Vídni, v českých zemích se nekonaly nejhonosnější dvorské slavnosti, s výjimkou korunovační českých králů a královen a příležitostných oslav při zájezdech dvora mimo Vídeň. O to větší význam měly časté církevní slavnosti, z nichž největší se konaly při kanonizaci sv. Jana Nepomuckého roku 1729. I k běžnému měšťáckému životu patřily různé slavnostní obřady, které přesahovaly prostý rámec každodennosti. Byly to např. cechovní oslavy a dále svěcení zvláště významných svátků (patronů kostelů, spolků atp.). Církevní řády organizovaly měšťany ve zbožných bratrstvech, zejména mariánských. Činnost v těchto společenstvích měla člověku pojmout posmrtnou spásu duše, ale důraz se kladl i na zušlechťování pozemského života. Tyto družiny se pravidelně scházely, pečovaly o své oltáře v kostelích, pořádaly vlastní slavnosti a procesí, činily zbožné peněžní odkazy k péči o chudé a nemocné.

Venkovské obyvatelstvo se dostávalo do kontaktu s uměním především prostřednictvím kostela. Kostely tvořily dominantu vesnic, na jejich výstavbě se nezřídka podíleli i známí umělci, pracující na zakázku majitele panství. Obrazy a plastiky působily na lidi a mohly zušlechťovat jejich smysl pro krásu, ale uctívání obrazů svatých náleželo podle zásad tridentského koncilu k závažným projevům náboženského kultu. Přitom nešlo jen o stránku vnějšíkovou — klanění se obrazům a sochám světců, návštěva slavností a procesí bývala i projevem niterné víry.

Účast na bohoslužbách vyžadovala i aktivní podíl na hudebních produkcích (chrámový zpěv). Kostelní sbory vybíraly své členy z místních obyvatel, zpěvem při mších odpovídali i méně hudebně nadaní jedinci. Místní kantoři — muzikanti — dávali elementární hudební vzdělání širokým vrstvám obyvatelstva a sami často skládali hodnotné skladby pro své kostely. V době vrcholného baroka se začíná rozvíjet zajímavý hudební žánr — české pastorely (skladby s vánoční tematikou), jejichž tvůrci byli především právě kantoři (Tomáš Norbert Koutník z Chocně, Josef Ignác Linek z Bakova nad Jizerou ad.). Písňe zpívané při mších jsou zachyceny v kancionálech (zpěvnících), jejichž autory byli i přední umělci. Je zají-

mavé, že oblíbené písňe přecházely bez potíží z bratrských a utrakvistických kancionálů do katolických zpěvníků.

Důležitou otázkou je objasnění vztahu mezi vysokým a lidovým (masovým) uměním. Platí téměř beze zbytku, že lidové prostředí přejímalo podněty z vyšších kruhů s určitým zpožděním. Tak baroko plně zakotvilo na naší vesnici až na přelomu 18. a 19. století, kdy už ve vyšších kruzích vládly jiné styly, na melodie českého lidového zpěvu působila umělá barokní hudba, především italská. Lze konstatovat, že ovlivňování bylo oboustranné, přitom větší role připadala vyspělejšímu, vyššímu uměleckému formám.

IV/9 *Shrnutí duchovního a kulturního vývoje*

Bílá hora nebyla ostrým předělem ve státoprávním postavení českých zemí vůči habsburským panovníkům, vyjma omezení vlivu stavovské obce. V duchovní sféře došlo záhy po prohrané bitvě k proměnám — základním rysem je změna náboženského smýšlení, zpočátku vynucovaná, později už bez větších výhrad přijímaná.

Katolické církvi se dostalo prvořadého postavení, at' už z hlediska hierarchického rozvrstvení společnosti, nebo z hledisek ryze praktických (ovlivňování každodennosti jedinců i skupin obyvatelstva). Kostel měl nezastupitelnou úlohu v životě barokního člověka, byl nejen místem náboženského kultu, ale i centrem umění a poučení. Školství se rozvíjelo opět především v souvislosti s činností církevních institucí, jeho kvalita snese zcela srovnání se sousedními zeměmi a jinými katolickými státy. Na vyšších stupních vynikali mezi učiteli hlavně jezuité a piaristé, ale zároveň na pražské univerzitě zdárně prosperovala i světská právnická studia, bez významu nebylo ani zdejší lékařství.

Smutnou stránkou pobělohorských dějin byl odchod nekatolických emigrantů, stejně jako tomu bylo a je vždy, když jsou lidé nuceni pro své přesvědčení opouštět vlast a ztratit kontakt s rodnou zemí. Navzdory těmto ztrátám se v českých zemích po Bílé hoře vytvořilo živé kulturní prostředí, působila zde řada vynikajících umělců, at' už rodáků, nebo asimilovaných cizinců. Mezi přední podporovatele umění patřila šlechta a církev, měšťané zůstávali v porovnání s předchozím obdobím poněkud v pozadí. Přesto o účast na běžném kulturním životě nebyla ochuzena žádná z vrstev společnosti, pokud byla ochotna ho akceptovat.

REJSTRÍK OSOB A MÍST

- Rejstřík zachycuje všechna jména osobní a pak jména místní s výjimkou názvů států, zemí, řek a pohoří. Arabská čísla značí číslo stránky.*
- Aachen Hans von 254
 Abeles Šimon 282
 Abondio Alessandro 254
 Adalram, arcibiskup salcburský 28
 Adam Daniel z Veleslavína 247, 251
 Adléta Míšeňská 69
 Albrecht I., král římský 91, 102, 103
 Albrecht II., král římský, český a uherský 165, 178
 Albrecht III., vévoda bavorský 179
 Alexander Veliký 96, 116, 117
 Alexander III., papež 55
 Alfons X., král kastilský a volený král římský 75, 81
 Altenburg 89
 sv. Alžběta Durynská 74
 Alžběta Pomořanská 119
 Alžběta Uherská 88
 Ambrož, kněz 164
 Anastazius, arcibiskup ostříhomský 39
 sv. Anežka Česká 70, 73, 74
 z Anhaltu Kristián 233
 z Anhaltu Kristián mladší 234
 Anjouovci 91, 101
 Anna, dcera Bely IV. 104
 Anna, dcera Karla IV. a královna anglická 154
 Anna Falcká 119
 Anna Jagellonská 215, 216
 Anna Přemyslovna 102, 104
 sv. Anna Samotřetí 89
 Anna Svidnická 119
 Aristoteles 99, 244
 Arnold, biskup bamberský 94
 Arnold hrabě z Hückeswagenu 73
 Arnošt z Pardubic 110, 114
 Arnulf, král východofranský 29, 31
 Arpádovci 47, 67, 77, 88, 89, 101, 104
 z Arrasu Matyáš 148
 Arriaga Roderigo 292
 Askánci 67, 82
 Athény 245, 249
 Attila 18
 Augšpurk (Augsburg) 37, 130, 220
 August III., král polský a kurfiřt saský 274
 Augusta Jan 250
 sv. Augustin 46, 99
 Aurelius Marcus 17
 Avignon 107, 110, 116, 119, 139
 Baar Jindřich Šimon 280
 Babenberkové 48, 67, 70
 Balbín Bohuslav 295, 296
 Balduin Lucemburský, arcibiskup trevírský 107, 110
 Banér Johann 263
 Bartoloměj, vévoda minsterberský 211
 Basilej (Basel) 69, 175, 176, 246
 Baševi Jakub 275
 Bavorovici viz ze Strakonice
 Beatrice Aragonská 248
 sv. Becket Tomáš 69
 Beckovský Jan František 296
 Bečov 12
 Bedřich, kníže český 55, 56
 Bechyně 163, 253
 z Bechyně páni 72
 Béla IV., král uherský 75, 77, 104
 Bělá pod Bezdězem 240
 Bělehrad (Beograd) 271
 Benátky (Venezia) 130, 240
 Bendl Jan Jiří 298
 sv. Benedikt z Nursie 21
 Benešovici 72
 Bergamo 107
 z Bergova páni 124
 Berkové z Dubé páni 124
 Bernard, biskup míšeňský 94
 Beroun 87
 Bethlen Gábor (Gabriel) 229, 233, 258, 260
 Beza Theodor 222
 Bezděz 80, 87, 97
 Bezdrůžice 280
 Bílá hora 230, 233, 234, 253, 258, 260, 268, 285
 Bílina 59
 Bilovský Bohumír Hynek 279, 289
 z Bříkova Václav Šašek 196
 z Biskupic Jáchym Haugvic 226
 Blahoslav Jan 250, 251, 252
 Blanka z Valois 107, 119

- Blatná 201, 248
 Bobbio 107
 Bočkaj Štěpán (BocsKay István) 225, 226, 229
 Bohosudov 289
 Boleslav I., kníže český 35–37, 42
 Boleslav I. Chrabrý, král polský 38, 47
 Boleslav II., kníže český 37, 38, 39
 Boleslav II. Smělý, král polský 51
 Boleslav III., kníže český 47
 Bologna 194, 246
 Bonhomini Giovanni Francesco, papežský nunciatus 225
 Bonifác VIII., papež 91
 Bořivoj I., kníže český 29, 34, 39
 Bořivoj II., kníže český 52, 54
 z Boskovic Marta 241
 Bourboni 271, 273
 Brandl Petr 299
 Bratislava 31, 33, 81, 159, 217
 Braun Matyáš Bernard 291, 299
 Brescia 107
 z Bredy Rudolf Kryštof 280
 Breitenfeld 262
 Bridel Bedřich 292
 Brigentium 17
 z Brnička Tunkl Jiří starší 235
 Brno 52, 65, 71, 86, 105, 130, 151, 158, 166, 185, 197, 201, 202, 222, 244
 z Brodu Ondřej 196
 Brokoff Ferdinand Maxmilián 299
 Broumov 230, 239, 292, 298
 Brůdek u Domažlic 48
 Bruno, biskup olomoucký 77, 87, 96
 Bruntál 86
 Břetislav I., kníže český 47–49, 56
 Břetislav II., kníže český 51–53
 Břevnov 53, 60, 292, 298
 Březnice 297
 z Březové Vavřinec 196
 Bučovice 253
 Budapešť (Budapest) 129, 210, 217
 Budeč 39
 Budín (Buda) viz Budapešť
 Budkov 287
 z Budova Budovec Václav 227, 230, 242
 Bukovský z Neudorfu Jeroným 237
 Buquoy Ferdinand Bonaventura, hrabě 232, 233
 Buquoyové 276
 Buzici 72
 Bydžovský z Florentina Marek 218
 Bylany u Kutné Hory 13
 Cáchy (Aachen) 111
 Canburg (Kanina u Mšena – Hradsko) 26
 Carrati Francesco 297
 Cařihrad (Konstantinopol, Istanbul) 23, 28, 29, 46, 203
 Cesarini Giuliano, kardinál 175
 Cicero Marcus Tullius 250
 Citeaux 60
 Clam-Gallasové 298
 Cluny 45
 Collona z Felsu Leonard 238
 Cranach Lucas 219
 Cremona 107
 Cukr z Tamfelda Jan 211
 Cyril viz Konstantin Filozof
 Čák Trenčanský Matúš 91
 Čapek Jan 197
 Čáslav 80, 87, 167
 z Častolovic páni 72
 Černín z Chudenic Humprecht Jan 257
 Černínové z Chudenic 72
 Černošský Bohuslav Matěj 300
 Černý z Rožďalovic Jiří viz Melantrich z Aventina
 Červená Lhota 253
 Červené Pečky 280
 Česká Lípa 281
 České Budějovice 80, 87, 97, 166, 187, 194, 202
 Český Brod 176
 Český Krumlov 202, 226, 235, 244, 253, 302
 Dačice 202, 254
 Dačický z Heslova Mikuláš 251, 276
 Dagmar (Markéta), královna dánská 69
 Dagobert I., král francý 24
 Dalimil, tzv. 75, 78, 80, 86, 95, 145
 Dampierre Jindřich Duval 232
 Daniel I., biskup pražský 55
 Dante Alighieri 83, 249
 Děčín 87
 z Dědic páni 72
 Desava (Dessau) 260
 Dětmar, biskup pražský 38
 Děvín 33
 Dientzenhofer Kilián Ignác 297–298

- Dientzenhofer Kryštof 297–298
 z Dietrichštejna František, kardinál 226
 Dillingen 246
 Dobřenský Kunát 237
 Doksany 60, 65
 Dolní Řasnice 280
 Dolní Věstonice 12
 Domažlice 78, 87, 106, 165, 174, 188, 196
 Donaustauf 130
 Doubravka 38
 Dóža Jiří 217
 Drahomíra 34–35
 z Drahoníc Bartošek 196
 Drslavici 72
 z Dubé páni 72
 z Dubé Hynek 94
 z Dubé Roháč Jan 135, 169–170, 178
 Dubravius Jan (Skála z Doubravky) 249
 Duchcov 299
 Dyck van Anton 261
 Eggenberkové 276
 Eliška Přemyslovna 102–105
 Eliška Rejčka 89, 103–105
 Elzevirové bratři 295
 Erasmus Rotterdamský 250
 Etzenbach Ulrich von 96
 Evžen Savojský 271–275
 Fabricius Filip 231
 z Falkenštejna Závíš 82, 88, 105
 Ferdinand I., císař římský, král český a uherský 215–220, 224, 234, 236, 238, 244, 257
 Ferdinand II., císař římský, král český a uherský 229, 230, 232–234, 257, 258, 260, 262, 263, 266–268, 288, 292, 302
 Ferdinand III., císař římský, král český a uherský 263, 268, 269
 Ferdinand IV., král český 269
 Ferrara 204
 Filip I. Sličný, král kastilský a vévoda burgundský 216
 Filip II. August, král francouzský 53
 Filip II., král španělský 222, 224
 Filip IV. Sličný, král francouzský 91, 107
 Filip V. (z Anjou), král španělský 271, 273
 Filip, patriarcha akvilejský 81
 Filip Švábský, král římský 57, 69, 74, 104
 Fischer von Erlach Johann Bernhard 298
 Florencie (Firenze) 204, 245
 Forchheim 29
 Fótios, patriarcha cařihradský 28, 46
 František II. Rákoczi, vévoda sedmíhradský 272
 Fredagar 24
 Freiberg 89
 Freiburg im Breisgau 246
 Friedrich (Bedřich) I. Barbarossa, císař římský 55–57, 65
 Friedrich (Bedřich) II., císař římský 69, 74
 Friedrich (Bedřich) Falcký, kurfiřt falcký, král český 232–234, 258
 Friedrich (Bedřich), vévoda lehnický 215
 Friedrich Wilhelm (Bedřich Vilém) I., král pruský 273
 Gallasové 276
 Gertruda Babenberská 70
 Gibraltar 272
 Gorazd 31
 Grunwald 135
 Gumpold, biskup mantovský 39
 Günter von Schwarzburg 111
 Gustav II. Adolf, král švédský 260, 262
 Guta (Jitka) Habsburská 88, 89, 104
 Gutenberg Johannes 205
 Gzel Petr 251
 Haag 260
 Habry 169
 Habsburkové 83, 102–104, 107, 119, 124, 191, 203, 208, 216, 220, 234, 243, 257, 258, 260, 262, 265, 268, 269, 272, 273, 282
 Hájek z Libočan Václav 251
 z Hájku Tadeáš 245
 Hallstatt 15
 Hamburk (Hamburg) 283
 Harant z Polžic a Bezdružic Kryštof Vilém 280
 z Harrachu Arnošt, arcibiskup pražský 285, 292
 Havlíčkův (Německý) Brod 196
 z Házmburka páni 72
 z Házmburka Zajíc Zbyněk, arcibiskup pražský 158, 159

sv. Hedvika Slezká 74
 Heidelberg 144, 242, 246
 z Heimburku Řehoř 183
 Heinsch Jan Jiří 299
 Helfštejn 201
 Herborn 246
 Heřman, biskup pražský 52
 Hilarius Litoměřický 193, 196
 Hluboká 88
 Hluboké Mašůvky 13
 Hnězdno (Gniezno) 39, 48, 89
 Hodonín 86
 Hohenzollernové 181
 Hochstätt 272
 z Holešova Jan 147
 Hollar Václav 299
 Holý Prokop 171, 172
 Horní Litvínov 283
 Horní Mokropsy 94
 Hörnigk Filip Wilhelm 277
 Hošťálek z Javořice Maxmilián 230
 Hrabšiči 52, 59, 72, 73
 z Hradce páni 72, 124, 253, 274
 z Hradce Oldřich 82
 Hradec Králové 65, 86, 105, 164, 178,
 194, 286, 297
 Hradec nad Moravicí 71
 Hradenín 16
 Hradiště u Olomouce 60, 65, 70
 Hroby 230
 bl. Hroznata 59
 Hroznatovci 59
 Hrubá Skála 237
 Hrubý z Jelení Řehoř 250
 Hrubý z Jelení Zikmund 250
 Hudec od Konfkův 211
 Hukvaldy 73, 280
 Huler Zikmund 125
 Hus Jan 144, 153–161, 163, 164, 181,
 188, 192, 193, 196, 197, 199, 206, 251
 Husinec 153
 Hýzrle z Chodů Jindřich 287

Cheb 130, 175, 187, 263
 Chelčický Petr 192, 193
 Chemnitz 89
 Chlodvík 20
 Chlumec u Chabařovic 53, 54
 Chomutov 244
 Chotěbudice u Prostějova 13
 Chotěšov 59, 60
 Chrudim 80, 87
 Chudenice 202

Ibrahim ibn Jákub 37
 sv. Ignác z Loyoly 285
 Ingolstadt 246
 Inocenc III., papež 69
 Ivančice 87, 240, 244

Jagellonci 167, 184, 185, 191, 212, 223
 Jáchymov 236, 243
 Jakub I., král anglický 232
 Jakub u Kutné Hory 64, 65
 sv. Jan Nepomucký (Jan z Pomuku)
 121, 289, 301, 302
 sv. Jan Zlatoušlý 249
 Jan Lucemburský, král český 73, 101,
 104–108, 110, 111, 120, 128, 145,
 147
 Jan III. Sobieski, král polský 271
 Jan IV. z Dražic, biskup pražský 96,
 105, 148
 Jan Friedrich, kurfiřt saský 218
 Jan Jindřich, markrabě moravský 104,
 119
 Jan z Jenštejna, arcibiskup pražský 121,
 133, 135
 Jan Jiří Krnovský 258
 Jan Očko z Vlašimi, arcibiskup pražský
 114
 Jan Soběslav, biskup litomyšlský
 a olomoucký 119
 Jan ze Středy, biskup litomyšlský
 a olomoucký 114, 118
 Jan Zápořský, král uherský 217
 Jan Zhořelec 124
 Jan ze Žatce 147
 Jankov 263
 Janov (Genoa) 130
 z Janova Matěj 140
 Janovici 72
 Jaroměřice nad Rokytkou 302
 Jaromír, kníže český 47, 48, 52
 Jaromír (Gebhard), biskup pražský 49,
 51
 Jaroslav, panoš 196
 Jaroš Tomáš 254
 Jemnice 86
 Jeroným Pražský 153, 160, 161
 Jeruzalém (Jrušalajim) 46
 z Jesenice Jan 153
 Jesenius (Jesenský) Jan 245
 Jevíčko 87
 Jičín 237
 z Jičína Jan 153

Jihlava 86, 97, 130, 158, 176, 183, 239
 Jílové u Prahy 128
 Jindřich I. Ptáčník, král německý 33, 35,
 37
 Jindřich II. Svatý, císař římský 47
 Jindřich II. Pobožný, vévoda slezský 70
 Jindřich III., císař římský 48
 Jindřich IV., císař římský 51, 52
 Jindřich IV., král francouzský 242
 Jindřich IV., vévoda vratislavský 87
 Jindřich VI., císař římský 57, 58, 69
 Jindřich VII. Lucemburský, císař římský
 103, 104, 107
 Jindřich, král římský,
 syn Friedricha II. 74
 Jindřich Břetislav 56, 58
 Jindřich Korutanský 102–104
 Jindřich Zdík 62
 Jindřichův Hradec 73, 87, 202, 235,
 239, 244, 253, 281
 Jirásek Alois 255, 280
 Jiří I. Rákoczi 263
 Jiří II. Rákoczi 269
 Jiří z Milevska 59
 Jiří z Poděbrad, král český 179,
 181–184, 187, 189, 193, 196, 201,
 211, 248, 251
 Jitka, manželka Břetislava I. 48
 Josef I., císař římský a král český 272,
 274
 Jošt, král římský a markrabě moravský
 119, 124, 125, 147
 Julius d' Austria, levoboček Rudolfa II.
 226

Kabátník Martin 247
 Kaceřov 253
 Kadaň 60, 87
 Kalvín (Calvin) Jean 208, 242, 246
 Kampanus Vodňanský Jan 292
 Kanina-Hradsko viz Canburg
 tzv. Kanovník vyšehradský 54, 65
 Kara Mustafa 269
 Karel I. Veliký, císař římský 23, 25, 26,
 116
 Karel II., král španělský 271
 Karel IV., císař římský, král český 83,
 104, 107–114, 116–121, 124, 125,
 127, 128, 130, 133, 137, 139, 140,
 142–145, 147, 149, 151, 154, 157,
 166, 179, 199, 212, 247, 292
 Karel V., císař římský a král
 španělský 216–218, 220

Karel V., král francouzský 119
 Karel VI., císař římský a král český
 271–275, 280, 282, 300
 Karel Lotrinský 271
 Karel Robert z Anjou, král uherský 107
 Karel, vévoda minsterberský 215
 Karlovy Vary 298
 Karlovci 33, 107
 Karlštejn 115, 116, 118, 124, 149
 Kašperk 116
 Katalaunské pole (champ de Châlons)
 18
 Kateřina, dcera Jiřího z Poděbrad 181
 Katvalda 16
 Kazimír III., král polský 107
 Kazimír IV., král polský 178, 184
 Kdyně 174
 Kepler Johannes 245
 Kestřany 201
 Kinský Václav Norbert Oktavián 272
 Kinštit 276
 Kladruby 60, 65, 298
 Kladsko 60
 sv. Klára 74
 Klatovy 87, 161, 165, 188, 201, 297
 Kliment VI., papež 110, 116
 Knín 58
 Kocel, kníže panonský 28
 Kochan Valentin 230
 Kokořín 26
 Kolín nad Labem 87, 130, 148
 z Kolovrat Libštejnský Albrecht 254
 Kolumbus Kryštof 203
 Komenský Jan Amos 285, 286, 292,
 294, 295
 Konáč z Hodiškova Mikuláš 247
 Kondrac 73
 Koniáš (Košas) Antonín 286
 Königsmarck Hans Christoph 263
 Konrád I., kníže český 51, 52
 Konrád II., císař římský 48
 Konrád II. Ota, kníže český 56, 58, 59
 Konrád III., král německý 55
 Konrád z Vechty, arcibiskup pražský
 167
 Konrád Znojemský 55, 62
 Konstancie, manželka Přemysla Otakara I.
 69, 73, 104
 Konstantin VII. Porfyrogennétos, císař
 byzantský 27
 Konstantin Filozof (Cyril) 28, 29, 32
 Koperník Mikuláš 208, 245

- Kopidlanský Jan 211
 Kopidlanský Jiří 211
 Koranda Václav 179
 Kornel ze Všehrd Viktorin 249
 Kořínek Jan 295, 296
 Kosmas 25, 34, 48, 52, 53, 65
 Kostnice (Konstanz) 157, 160
 Kounice 60
 Kounici 59
 Kouřim 35, 49, 59, 87, 201
 Koutník Tomáš Norbert 302
 Kozi Hrádek 160
 Kozina Jan Sladký 280
 z Kozojed Dalibor 235
 Krakov (Kraków) 38, 89, 129, 194
 Krakovec 160
 Kralice 250
 Královec (Königsberg, Kaliningrad) 77
 Králův Dvůr 124
 z Krašovic páni 72
 Kratochvíle 253
 z Kravař páni 72
 z Kravař Lacek 159
 Kravka, novoměstský formán 211
 Krčín z Jelčan Jakub 238
 Kresčák (Crécy) 110, 111
 Kressenbrunn 77
 Kristián IV., král dánský 260
 tzv. Kristián 39
 Kroměříž 254, 300
 z Krumlova 72
 Křišťan z Prachatic 144, 153, 163
 Křivoklát 80, 199, 202, 236
 Kříž, kramář 140
 z Křižanova páni 72
 z Křižanova Sybila 74
 Kuenringové páni 70
 Kuks 291, 299
 Kumburk 237
 Kunětická Hora 201
 Kunhuta Braniborská, neteř Přemysla
 Otakara II. 77
 Kunhuta, manželka Přemysla Otakara II.
 77, 87–89, 97, 104
 Kunhuta Štaufská, manželka Václava I.
 70
 Kunhuta, abatyše 149
 z Kunštátu páni 134
 z Kunštátu Jiří viz Jiří z Poděbrad
 Kunvald 193
 Kupecký Jan 299
- Kutná Hora 87, 91, 94, 96, 128, 130,
 148, 159, 169, 177, 178, 186–189,
 197, 200–202, 236
- La Tène 16
 Ladislav Pohrobek, král český a uherský
 179
 Ladislav IV., král uherský 104
 z Lamberka Jan Sokol 135
 Lammingenové z Albenreuthu 280
 Lamormain Vilém, páter 267
 z Landštejna páni 72
 z Landštejna Vilém 108
 Lehnice (Legnica) 70
 z Lamberka páni 72, 74
 z Lamberka Havel 74
 Leonardo da Vinci viz Vinci Leonardo da
 Leopold I., císař římský, král český
 a uherský 269, 271, 272, 280
 Leopold Pasovský 227
 Léry Jean de 247
 Levý Hradec 34, 38, 39
 Leyden 295
 Liberec 281
 Libice nad Cidlinou 38, 39, 43, 52
 z Lichtenburka páni 72
 z Lichtenburka Bítovští páni 134
 z Lichtenburka Krušina Hynek 167
 z Lichtenštejna 73
 z Lichtenštejna Karel 260, 275
 Linec (Linz) 129
 Linek Josef Ignác 302
 Lipany 176, 189–191
 z Lipé páni 72
 z Lipé Jindřich 103, 105
 z Lipé Jindřich mladší 108
 Lipsko (Leipzig) 129, 159, 246
 Liška Jan Kryštof 199
 Litice 193
 Litold Brněnský 54
 Litoměřice 52, 60, 65, 86, 201, 218,
 286
 Litomyšl 60, 110, 235, 240, 253, 281,
 292
 Litovel 87
 z Lobkovic 253, 298–300
 z Lobkovic Hasištejnský Bohuslav 241,
 249
 z Lobkovic Hasištejnský Jan 247
 z Lobkovic Popel Zdeněk Vojtěch 226,
 227, 229, 232
 z Lobkovic Václav Eusebius 269
 Loket 86
- z Lomnice páni 72
 Lomnický Šimon z Budče 251
 Lothar III., císař římský 54, 55
 Louka 60, 65
 Louňovice pod Blaníkem 60, 300
 Louny 87, 161, 165, 201
 Lovan (Leuven) 246
 Lübeck 24, 262
 Lucca 107
 Lucemburkové 101, 102, 104, 107, 110,
 120, 124, 125
 sv. Ludmila 34, 37, 41, 62
 Ludvík Jagellonský, král český a uherský
 196, 212, 215, 216
 Ludvík II. Němec, král východořímský
 27, 28
 Ludvík IV. Bavor, císař římský 106,
 107, 110, 111
 Ludvík VI., král francouzský 53
 Ludvík XI., král francouzský 183, 196
 Ludvík XIV., král francouzský 257, 271
 Ludvík, vévoda bavorský 215
 Lukáš Pražský 248
 Lupáč Prokop z Hlaváčkova 251
 Lurago Carlo 297
 Luther Martin 206, 212, 246
 Lutter 260
 Lützen 262
- Magdeburg 38, 67
 Machaut Guillaume de 145
 Mair Martin 183
 Malešov 170
 Malín 38
 Malivský František Štěpán 277
 Manětín 60
 Mansfeld Arnošt 232, 233, 258, 260
 Mantova (Mantua) 204
 Marek Marci z Kronlandu Jan 292
 Mariazell 260
 Marie Terezie, královna česká a uherská
 274
 Marie Srbská, kněžna znojemská 62
 Marini Antonio 183, 189
 Markéta Babenberská, manželka Přemysla
 Otakara II. 70, 77
 Markéta viz Dagmar
 Markvartice 279
 Markvartici 59, 72, 105
 Marobud 16
 Martin V., papež 161
 Martin Křivoústý 247
- z Martinic Bernard Ignác 295
 z Martinic Jaroslav Bořita 231
 Mathey Jean-Baptiste 298
 Matthioli Andrea 245
 Matyáš, císař římský, král český a uherský
 225–227, 229, 230, 232, 234
 Matyáš Korvín, král uherský 179, 181,
 184–186, 189, 210, 235, 247
 Maxmilián II., císař římský, král český
 a uherský 220, 222–224
 Maxmilián Bavorský 233, 258, 260
 Meissen Heinrich von, zvaný Frauenlob
 96
 Melantrich z Aventina Jiří (Jiří Černý
 z Rožďalovic) 247, 250
 Mělník 87
 Merano 108
 Merseburk (Merseburg) 54
 Metoděj 28, 29, 31, 32
 Měšek I., kníže polský 38
 Mety (Metz) 117
 z Meziříčí páni 72
 Michal III., císař byzantský 98
 z Michalovic páni 72
 Michna z Otradovic Adam 296, 300
 Mikuláš I., vévoda opavský 77, 87, 95
 Mikulčice 32
 Mikulov 73, 258, 292
 Milán (Milano) 55, 107, 204
 Milevsko 60, 65
 Milíč z Kroměříže Jan 140
 Miserioniové bratři 254
 Mistr litoměřického oltáře 202
 Mistr třeboňského oltáře 122
 Mistr Týnské kalvárie 138, 149
 Mistr Zlíchovského oplakávání 202
 Mistr Zebráckého oplakávání 202
 Míšen (Meissen) 67, 89, 199
 z Mitrovic Vratislav Václav 247
 z Mitrovic Vratislav Jan Václav 272
 Mlada, abatyše 37, 38
 Mladá Boleslav 59, 235, 240, 244
 z Mladoňovic Petr 153, 160, 196
 Mnich sázavský 54, 65
 Mnichovo Hradiště 59, 60
 Modrá 32
 Moháč (Mohács) 212
 Mohelnice 13
 Mohuč (Mainz) 38
 Mojmír I., kníže moravský 27, 28
 Mojmír II., kníže moravský 31
 Moravská Třebová 253

- Moravský Krumlov 253
 Morgenthaler Pavel Hynek 277
 Most 86, 169, 201
 z Mostu páni 72
 Mügelin Heinrich von 145
 Mühlberg 218, 220
 z Mühlheimu Hanuš 140
 Mühlviertl 73
 Münster 265
 Mušov 17
- Náchod 237
 Náměšť nad Oslavou 253
 Nelahozeves 253
 Němcová Božena 280
 Nepomuk 60, 121
 Netolický Štěpánek 237
 Nitra 28, 33
 Nížbor 80
 Nördlingen 263
 Norimberk (Nürnberg) 116, 117, 125,
 129, 130, 236
 Navarra 107
 Nové Hrady 233
 Nové Zámky 269
 Nový Bydžov 87
 Nový Hrad u Kunratic 152
 Nymburk 87
- Oldřich, kníže český 47, 48
 Oldřich Brněnský 52, 54
 Oldřich ze Sponheimu, vévoda korutanský
 81
 Oldřich, syn Soběslava I. 55, 56
 Olomouc 33, 51, 60, 62, 65, 71, 86, 87,
 102, 130, 158, 184, 185, 197, 198,
 201, 202, 244, 292
 Oňate Iñigo de 229
 Ondřej II., král uherský 104
 Ondřej, biskup pražský 70
 Opatovice 60, 62
 Opava 86
 Opočno 253
 Optát Beneš 251
 Osek 59, 60, 73
 z Oseka (Rýznberka) páni 72, 82, 124,
 134
 z Oseka Boreš 82
 Osnabrück 265
 Ostende 273, 282
 Ostrov nad Ohří 87
 Ostrov u Davle 53, 60
- z Ostředka Jan Zál 134
 Ota I. Veliký, císař římský 33, 37
 Ota II., císař římský 38
 Ota III., císař římský 38, 47
 Ota IV., císař římský 69
 Ota V. Braniborský 87
 Ota Olomoucký 52, 54, 55
 Ota, opat zbraslavský 97
- z Padařova Filip 199
 Padova 194, 246
 Palacký František 67
 z Pappenheimu Hoppe 160
 z Pardubic Arnošt viz Arnošt z Pardubic
 Pardubice 235, 239
 Parléf Jindřich 149
 Parléf Petr 148, 199
 Paříž (Paris) 105
 Pasov (Passau) 27, 129
 Pavel II., papež 184
 Pavia 107
 Pavlov 12
 Payne Petr 157
 Pecka u Nové Paky 251
 Pecl František Martin 195
 z Pelhřimova Mikuláš, řečený Biskupec
 165, 169, 179, 192, 196, 251
 Pernštejn 201
 z Pernštejna páni 201, 238, 240, 274
 z Pernštejna Vilém (1378–1422) 134
 z Pernštejna Vilém († 1521) 211
 z Pernštejna Vojtěch 215
 Pešina z Čechorodu Tomáš 295, 296
 Pešř viz Budapešť
 Petr z Aspeltu, arcibiskup mohučský 94,
 103, 104
 Petrarca Francesco 117, 248, 250
 Philomates Václav 251
 Piastovci 47, 75, 88, 89, 91
 Piccolominiové 276
 Pirna 89, 294, 295
 Pisa 107, 125, 159
 Písecký Václav 250
 Písek 78, 80, 86, 97, 165, 248
 Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini),
 papež 183, 194, 248
 Plachý Jiří 295
 Plasy 60
 Platón 99
 Ploskovice 235
 Plzenec viz Starý Plzenec
 Plzeň 59, 65, 87, 130, 148, 161, 176,
 184, 187, 193, 194, 197, 201, 202

- Pobedim 33
 z Poděbrad Boček 159, 179
 z Poděbrad Hynek († 1426) 169
 z Poděbrad Hynek († 1492) 251
 z Poděbrad Jiří viz Jiří z Poděbrad
 z Poděbrad Viktorin 169, 179
 Poděbrady 236
 Podlažice 60
 Pohansko 33
 Polička 87
 Polo Marco 67, 147
 z Pomuka Jan (viz též sv. Jan
 Nepomucký) 121
 z Pořešína páni 72
 Postoloprty 60
 z Postupic Kostkové páni 191
 z Potštejna páni 72
 Praha 14, 34, 37, 39, 41, 48, 53, 55,
 58–60, 62, 71, 86, 87, 102, 104, 109,
 110, 114, 116–118, 132, 142, 148,
 151–153, 159–161, 163, 164,
 167–170, 177–179, 185, 186, 194,
 197–199, 202, 216, 218, 225–227,
 229, 230, 232, 234, 237, 240, 241,
 244, 245, 253, 254, 260, 262, 264,
 277, 279, 282, 285, 292, 298–300
 Prachatice 129, 165, 201, 202, 254
 z Prčic Vítek 59
 Prefát z Vlkanova Oldřich 247
 Prémontré 60
 Pribina, kníže nitranský 27, 28
 Probst Jan Balthasar 301
 sv. Prokop 53, 62, 73
 Prokop, markrabě moravský 119, 147
 Prokop Holý viz Holý Prokop
 Prokop Malý, zvaný Prokůpek, kněz
 172
 Prokop Veliký viz Holý Prokop
 Prostějov 253
 Předmostí 12
 Přemysl I. Otakar, král český 56, 58, 68,
 69, 104
 Přemysl Otakar II., král český 70, 71,
 73, 75–83, 96, 102, 104, 108, 130
 Přemysl, markrabě moravský
 († 1239) 73
 Přemysl Oráč 62, 71
 Přemyslovci 34, 36, 49, 51, 52, 54, 56,
 58, 67, 69, 73–75, 90, 91, 94, 97, 101,
 102, 104, 108, 113, 127
 Přerov 87, 240, 244
 Příběnice 97
- Příbram Jan 153, 163, 192, 196
 Příbyslav 170
 Pšov 34
 Pulkava z Radenína Příbík 145
- Quedlinburg 38
- Rábí 169, 201
 z Rabštejna Jan 197
 Radim, arcibiskup hnězdenský 39, 48
 Radyně 116
 Rainer Václav Vavřinec 299
 Rajhrad 60
 Rákoczi viz František II. Rákoczi
 Rakovník 160, 233
 Raméc Vavřinec (Lorenzo) 227
 Raňkův z Ježova Vojtěch 120
 Rastatt 273
 Rejsek z Prostějova Matěj 189
 Rendl z Oušavy Albrecht 210
 Rhens 110
 Ried (Rejt) Benedikt 199, 201
 Rienzo Cola di 117
 Richard Cornwallský, zvolený král římský
 75, 77, 81, 102
 Richelieu du Plessis Armand Jean 263
 Rijswijk 271
 Rodovský z Hustiřan Bavor 245
 Rokycana Jan 153, 164, 170, 172, 176,
 178–180, 184, 192, 193, 196, 202,
 240
 Ronovci 72, 105
 Rostislav, kníže moravský 28, 29, 32
 Rostislav Haličský 104
 Roudnice nad Labem 148, 298, 299
 z Roupova Václav Vilém 232
 Rožmberk 97
 z Rožmberka páni 72, 74, 124, 188,
 237, 238, 274
 z Rožmberka Anežka 197
 z Rožmberka Jindřich 82, 87, 94, 103
 z Rožmberka Perchta 197
 z Rožmberka Oldřich 166
 z Rožmberka Petr I. († 1347) 105, 108
 z Rožmberka Petr IV. († 1521) 212
 z Rožmberka Petr Vok 242
 z Rožmberka Vilém 245
 z Rožmitálu páni 72
 z Rožmitálu Johana 183
 z Rožmitálu Lev 183, 196
 z Rožmitálu Zdeněk Lev 201, 211, 212,
 215, 243

Rudolf I. Habsburský, král římský 81, 82, 87, 104
 Rudolf I., král český 102–105
 Rudolf II., císař římský a král český 224–229, 245, 246, 251, 254
 Ruprecht Falcký, král římský 125, 160
 Rurikovci 77
 Rychnov nad Kněžnou 239, 281
 z Rýzmburka (Švihovští) páni 72, 124
 z Rýzmburka Švihovský Půta 201
 Rýzmburk 97

Řehoř VII., papež 51
 Řehoř XII., papež 159
 Rejno (Regensburg) 27, 39, 56, 62, 97, 129, 130, 262
 Řím (Roma) 23, 29, 31, 33, 46, 47, 70, 117–121, 139, 158, 161, 205
 Rívnáč 14

Sadská 59, 60
 Saint-Denis 35, 54, 67
 Salzburg 27
 Sámó 24, 25
 Santini–Aichl Jan Blažej 298
 Sázava 53, 60, 148
 Sedlec u Kutné Hory 60, 97, 298
 Semily 237
 Sezimovo Ústí 157, 160, 164
 Siena 187
 Sion 178
 Skála ze Zhoře Pavel 234
 Skalka u Mníšku pod Brdy 298
 Slaný 161, 201, 292
 Slavata z Chlumu Vilém 231
 Slavkov u Brna 298
 Slavníkovci 34, 38
 Slavonice 202, 254
 ze Smiřic Smiřičtí 191, 237, 238, 274
 ze Smiřic Albrecht Jan 230
 Soběslav I., kníže český 52–56, 59, 120
 Soběslav II., kníže český 55, 56
 Soběslav Slavníkovec 44
 Sokol z Lamberka Jan viz z Lamberka Sokol Jan
 Spiess Hans (Hanus) 199
 Spranger Bartoloměj 254
 Spytihněv I., kníže český 31
 Spytihněv II., kníže český 49, 52, 53
 Srbsko 34
 sv. Stanislav 69
 Stará Boleslav 35, 37, 60, 289

Staré Město u Uherského Hradiště 32
 Staré Zámky u Brna 33
 Starý Plzeňec 39, 71
 Stehelčevy 14
 Stella Paolo della 252
 Stelzig Ondřej 280
 Stínava (Scinawa) 263
 Stradonice 16
 ze Strakonice páni 72
 ze Strakonice Bavor 94
 Strakonice 73, 97
 Strojímír 29
 ze Stříbra Jakoubek 153, 155, 164, 167, 181, 192, 196
 Stříbro 60, 86, 174
 Sutoměř 167
 Suché Kruty (Dürnkrot) 83
 Sulejman II., turecký sultán 217
 Sušice 87, 165, 188
 Svata Hora u Příbrami 289
 Svatava, manželka Vratislava II. 52
 Svaté Pole (Kláster nad Dědinou) 60
 Svatopluk I., kníže moravský 29, 31, 32
 Svatopluk II., kníže moravský 31
 Svatopluk, kníže český 52, 54
 Svatý Kopeček u Olomouce 289
 Szátmar (Satu Mare) 272

Šašek Václav viz z Břikova Václav
 Šindel Jan 144
 Škréta Karel 299
 Šlik Jáchym Ondřej 230
 Šlikové 236
 Špork František Antonín 299, 300
 Štaufové 55, 56, 67, 69, 70, 75, 104
 ze Šternberka páni 72, 74, 298, 300
 ze Šternberka Adam 227
 Štěpán Báthory, král polský 223, 225
 Štěpán V., král uherský 81, 104
 ze Štítného Tomáš 140
 Štýrský Hradec (Graz) 229
 ze Švamberka páni 134
 Švihov 201

Tachov 87, 174
 Tangermünde 116
 Tannerové bratři 295
 Tapié Victor-Lucien 255
 z Tasova páni 72
 Telč 253, 254
 Temešvár (Timișoara) 271
 Teplá 59, 60, 73

Teplice 60, 65
 Terst (Trieste) 24
 Těšetice 13
 Tetín 34, 35
 Theoderik 115, 149
 Thököly Imre 269
 Thurn Jindřich Matyáš 230, 232, 238, 263
 Tiberius, císař římský 16
 Tilly Jan Tserclaes 260
 Tintoretto 254
 Tismice 73
 Tišnov 73
 Tizian 254
 Tobiáš z Benešova, biskup pražský 96
 Točník 152
 Tomáš Akvinský 99, 244
 Torstensson Lennart 263
 Totting z Oyty Heinrich 144
 Tovačov 201
 Trčkové z Lípy 191, 238, 274, 276
 Trenčín 107
 Trident (Trento) 208, 243, 288
 Trnava 172
 Třebechovice pod Orebem 164
 Třebíč 60, 73
 Třeboň 148, 201, 235, 253
 z Třeboňské pání 72
 Tuchoraz 201
 Tunkl z Brnfčka viz z Brnfčka
 Turlin Ulrich von dem 83
 Tušimice 12
 Tycho de Brahe 245
 Tyl Josef Kajetán 236
 Týnec nad Sázavou 73
 Týřov 80

Uherské Hradiště 32, 87
 Uherský Brod 87
 Ulický Matouš 279
 Únětice u Prahy 14
 Uničov 86
 z Uničova Albík Zikmund 144
 Urban VI., papež 119
 Ústí nad Labem 87, 170
 Utrecht 272

sv. Václav, kníže český 34–37, 39, 53, 60, 62, 71–74, 111, 297
 Václav I., král český 68, 70, 74, 78, 80, 104
 Václav II., kníže český 56

Václav II., král český 77, 87–89, 91, 92, 94–97, 102, 104, 105, 114
 Václav III., král český 91, 104
 Václav IV., král český a římský 118–121, 124, 125, 127, 130, 132–135, 149, 150–152, 154, 158, 159, 161, 163, 196, 198, 213, 247
 z Valdeka páni 72
 z Valdeka Vilém Zajíc 103, 105
 z Valdštejna páni 72, 134
 z Valdštejna Albrecht 237, 260–263, 275, 276
 z Valdštejna Jan Josef 283
 Valentinian, císař římský 17
 Vambeřice 289
 z Vartenberka páni 72
 z Vartenberka Čeněk 159, 163, 166, 167
 z Vartenberka Jan 103
 z Vartenberka Jindřich Ota 279
 Vásvár 269
 Vejvanovský Pavel Josef 300
 Velehrad 32, 73, 289
 Velké Losiny 207
 Velký Varadín (Oradea) 217
 Verdun 27
 Verona 204
 Veronese 254
 Větrušice u Zlatce 17
 z Vchynic Vchynský Oldřich 230
 Vídeň (Wien) 82, 124, 129, 130, 144, 158, 194, 216, 217, 225, 229, 232, 233, 260, 263, 268, 271–275, 277, 282, 302
 Vikletice u Chomutova 14
 Vilém, vévoda bavorský 215
 Vilémov 60, 184
 Villon François 183
 Vimperk 197
 z Vimperka páni 72
 Vinci Leonardo da 254
 Vinec u Mladé Boleslavi 73
 Vincencius 55, 65
 Viola Těšínská, manželka Václava III. 91, 104
 Vít ze Skály, perníkář 211
 z Vítějovic páni 72
 Vítislav 31, 34
 Vítkovci 59, 72, 73, 77, 81, 82
 Vladislav, markrabě moravský a vévoda rakouský (+ 1247) 70, 73
 Vladislav, markrabě moravský (+ 1224) 73

Vladislav Jindřich, kníže český a markrabě moravský 56, 58, 73
Vladislav I., kníže český 52, 54–56
Vladislav I. (II.), král český 55, 59, 60, 65
Vladislav I. Lokýtek, král polský 91
Vladislav II. Jagellonský, král český a uherský 184, 185, 189, 190, 210, 211, 235, 241
Vladivoj, kníže český 47
Vodňany 232
Vogastisburk 24, 25
sv. Vojtěch, biskup pražský 37–39, 48, 54, 62
Vojtěch, arcibiskup salcburský 55, 56
Vratislav (Wrocław, Breslau) 35, 107, 129, 130, 166, 184, 292
Vratislav I., kníže český 34
Vratislav II., král český 49, 51–54
Vratislav Brněnský 54
Vries Adrian de 254
Vršovci 51, 52
z Vřesovic páni 191
z Vřesovic Jakoubek 165
Vysoká 55
Vysoké Mýto 80, 87
Vyšehrad Stoličný (Visegrad) 107
Vyšší Brod 97

Waldhauser Konrád 140
Waldviertel 73
Walram Lucemburský 103
Welfové 67, 69
Wesselényi Ferenc 269
Wettinové 67, 102
Wiching, biskup nitranský 31
Windecke Eberhard 168
Witte Jan de 275
Wittelsbachové 67, 106, 107, 110, 111, 125, 215
Wittenberg 246

sv. Wolfgang, biskup řezenský 38
Wrangel Karl Gustav 263
Wurmser Mikuláš 149
Wyclif John 154, 157, 159, 161, 197

Záblatí 232
Záboří nad Labem 65
Zábřeh na Moravě 87, 235
Závist u Zbraslavi 16
Zbečno 51
Zbraslav 88, 94, 95
Zdice 170
blahoslavená Zdislava 74
Zelená Hora 184, 298
Zelenka Jan Dismas 300
Zikmund, císař římský, král uherský a český 119, 120, 124, 125, 127, 160–162, 165–167, 169, 175, 176, 178, 196
Zikmund I., král polský 215
Zikmund Báthory, vévoda sedmíhradský 225
Zlatá Koruna 97
Znojmo 33, 63, 65, 71, 86, 158, 178
Zůl Jan viz z Ostředka Jan Zůl
Zvíkov 80, 248, 258

Žatec 52, 65, 86, 161, 165, 169, 177
ze Žatce Jan viz Jan ze Žatce
Želiv 60, 65, 70
Želivský Jan 161, 163, 166, 169, 196
Ženeva (Genève) 242, 246
ze Žerotína Karel starší 226, 227, 232, 242, 250
ze Žerotína Ladislav Velen 232, 233
Žiž (Zeitz) 34
Žirovnice 248
Žitavský Petr 97
Žižka z Trocnova Jan 135, 164, 167, 169, 170, 181, 190–192
Žofie, manželka Václava IV. 152

Sestavila Jiřina Urbanová

DĚJINY ZEMÍ KORUNY ČESKÉ I.

ČTVRTÉ VYDÁNÍ

Petr Čornej, Ivana Čornejová,
Ivan Rada, Vratislav Vaniček

Lektorace Vratislav Hanzlík,
Jaroslava Pešková, Jan Urban
Vědecká redakce Petr Čornej, Jan Urban
Jazyková a odborná redakce Tomáš Kybal

Grafická úprava Pavel Štefan
Fotografie na obálce Prokop Paul
Reprodukční fotografie Zdeněk Helfert,
Jiří Javorský
Mapy Drahomíra Šimková

Vydalo nakladatelství Paseka
v Praze a Litomyšli roku 1997
jako svou 188. publikaci
Sazba Editpress, spol. s r. o., Praha
Zpracování obálky Luděk Kubík-ester's
Tisk Bartošova tiskárna, Hradec Králové

Schválilo Ministerstvo školství,
mládeže a tělovýchovy ČR
dne 24. dubna 1992,
č. j. 16 383/92-21,
k zařazení do seznamu učebnic

ISBN 80-7185-096-9
ISBN 80-7185-098-5 (soubor)

BOHEMIA REGNI NOVA

GRAPHICA DESCRIPTIO

Scala Milliar

Pasauer Wald

Carorum Palatium

Cumbr

Budweis

UM

UZA

RA

GN

RE

BO

NGNG

Eota

Wite

Pyramb

Napuro

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

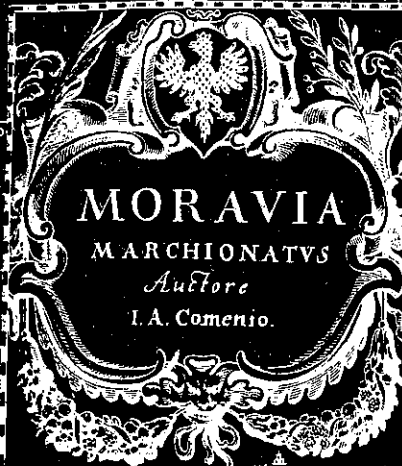
Wite

Wite

Wite

Wite

Wite

MORAVIA

MARCHIONATVS

Auctore

I. A. Comenio.

BOHEMIAE

PARS COMITATVS GLACENSIS

PARS

OPAVIA

SILESIAE

DYAVITVS

PARS

HUNGARIAE

PARS

AVSTRIAE SEPTENTRIONALIA

